

Rikoksen uhrin suojelutarpeen arviointimenettelyn käsikirja

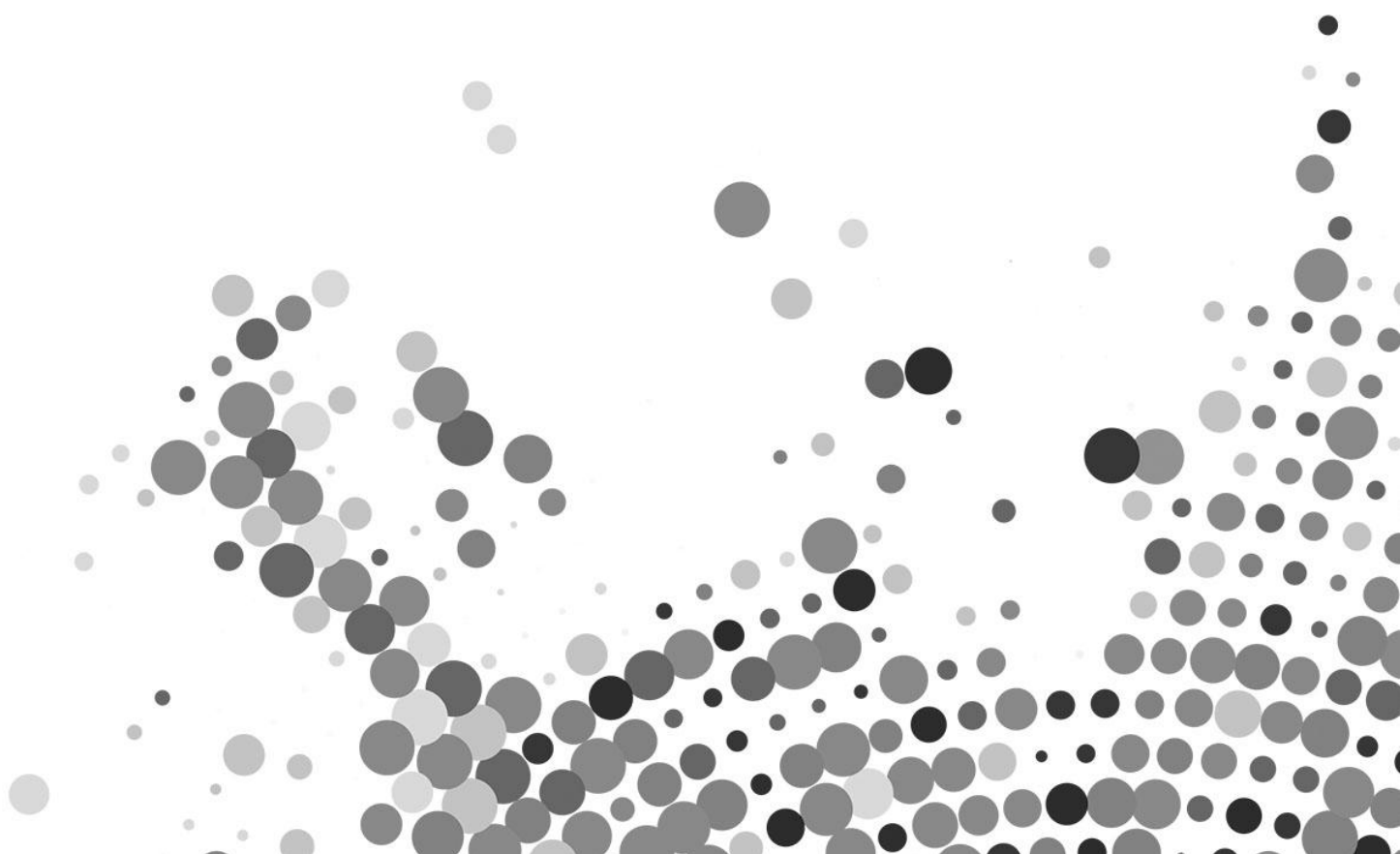
SISÄMINISTERIÖN JULKAISU 14/2016

Sisäinen turvallisuus

Rikoksen uhrin suojelutarpeen arviointimenettelyn käsikirja

SISÄMINISTERIÖN JULKAISU 14/2016

Sisäinen turvallisuus

Sisäministeriö
Helsinki 2016

ISSN 2341-8524
ISBN 978-952-324-091-9 (PDF)

Tekijät (toimielimestä, toimielimen nimi, puheenjohtaja, sihteeri) Rikoksen uhrin suojelutarpeen arviointimenettelyn kehittäminen työryhmä Puheenjohtaja Antti Simanainen		Julkaisun laji Toimeksiantaja Sisäministeriö Toimielimen asettamispäivä 13.8.2015	
Julkaisun nimi Rikoksen uhrin suojelutarpeen arviointimenettelyn käsikirja			
Julkaisun osat			
Tiivistelmä Sisäministeriö asetti 13.8.2015 työryhmän, jonka tehtävänä oli selvittää ja kehittää uhridirektiivin johdosta muutetun lainsäädännön edellyttämä rikoksen uhrin suojelutarpeen arviointimenettely rikosprosessin eri vaiheisiin. Työryhmä on laatinut esityksensä käsikirjan muotoon. Arviointimenettelyn tarkoituksena on hyvissä ajoin tunnistaa uhrin suojelutarve ja määrittää uhrin esitutkinnassa tai oikeudenkäynnissä tarvittavat erityiset suojelutoimenpiteet. Arvioinnin tehtävänä on tunnistaa sellaiset asianomistajat, joiden kertomuksen saamista näytöksi voidaan helpottaa rikosprosessin aikana toteutettavilla suojelutoimilla. Arvioinnin päämääränä on hankkia viranomaisen näkemys siitä, voitaisiinko prosessin aikana toteutettavilla toimilla helpottaa asianomistajan asemaa tapahtumista kertovana uhrina. Näin voidaan edistää osapuolten täysipainoista osallistumista prosessiin, oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin toteutumista ja aineelliseen totuuteen pääsemistä. Esitutkintavaiheessa tehty arviointi ei kuitenkaan sido tuomioistuinta. Arviointi suoritetaan kaksivaiheisesti. Ensimmäisessä vaiheessa arvioidaan, onko heti selvää, ettei asian-omistaja voi olla suojelun tarpeessa johtuen rikoksen tyypistä ja/tai henkilökohtaisista olosuhteista. Tässä tilanteessa erillistä lomaketta ei täytetä ja arviointi päättyy ensimmäiseen vaiheeseen. Ensivaiheen arvioinnin lopputuloksena olisi merkintä asiasta kuulustelupöytäkirjassa. Kun ensivaiheen arvioinnissa päädytään siihen, että jokin seikka tukee erityisten suojelutoimien määrittämistä, arviointilomake täytetään asianomistajan kanssa. Arviointilomakkeen avulla suoritettava suojelutarpeen arviointi on arvioinnin toinen vaihe. Arviointilomakkeen voi täyttää kuulustelun lomassa tai lopuksi. Esitutkinnan aikaisia suojelutoimia on tällöin jo saatettu toteuttaa, ja niistä tehdään vain asianmukaiset merkinnät arviointilomakkeelle. Kun tiedot on kirjattu, suojelun tarve saatetaan tutkinnanjohtajalle harkittavaksi, joka päättää toteutettavista suojelutoimenpiteistä sen jälkeen kun on saanut syyttäjän näkemyksen asiassa. Esitutkintapöytäkirjaan tehdään merkintä todetusta suojelutarpeesta. Asianomistajan suojelutarpeen arvioinnin asianosaisjulkisuuden osalta keskeistä on se, että epäillylle ei anneta arvioinnissa esiin tulleita tietoja, jotka eivät liity rikokseen tai asianomistajan ja epäillyn väliseen suhteeseen ja joita ei myöskään esitetä tuomioistuimelle eli tietoja, joilla ei voi olla vaikutusta rikosprosessin lopputulokseen. Arviointilomaketta ei liitetä esitutkintapöytäkirjaan, vaan se toimitetaan syyttäjälle henkilötietolomakkeen yhteydessä. Syyttäjä kirjaa esityksensä suojelutoimiksi haastehakemuksen yhteydessä tuomioistuimelle toimitettavaan info-lomakkeeseen, eikä arviointilomaketta toimiteta erikseen tuomioistuimelle.			
Avainsanat (asiasanat) rikoksen uhri, asianomistaja, suojelutarve, arviointimenettely, esitutkinta, oikeudenkäynti			
Muut tiedot www.intermin.fi/julkaisut			
Sarjan nimi ja numero Sisäministeriön julkaisu 14/2016		ISSN 2341-8524	ISBN 978-952-324-091-9 (PDF)
Kokonaissivumäärä 41	Kieli Suomi	Hinta	Luottamuksellisuus Julkinen
Jakaja Sisäministeriö		Kustantaja/julkaisija Sisäministeriö	

Författare (uppgifter om organet: organets namn, ordförande, sekreterare) Inrikesministeriet	Typ av publikation					
	Uppdragsgivare Inrikesministeriet					
	Datum för tillsättandet av organet 13.8.2015					
Publikation (även den finska titeln) Handbok för förfarandet vid bedömning av brottsoffers skyddsbehov						
Publikationens delar						
Referat Inrikesministeriet tillsatte den 13 augusti 2015 en arbetsgrupp som fick i uppdrag och utveckla det förfarande för bedömning av brottsoffers skyddsbehov i straffprocessens olika faser som förutsätts av de ändringar som företagits i lagstiftningen på grund av brottsofferdirektivet. Arbetsgruppen har utarbetat sitt förslag i form av en handbok. Syftet med bedömningsförfarandet är att i god tid identifiera brottsoffers skyddsbehov och bestämma de särskilda åtgärder som behövs för att skydda brottsoffer under förundersökningen eller rättegången. Bedömningen ska göra det möjligt att identifiera sådana målsägande beträffande vilka skyddsåtgärder som vidtas under straffprocessen kan göra det enklare att använda deras berättelse som bevis. Syftet med bedömningen är att myndigheten ska bilda sig en uppfattning om huruvida åtgärder som vidtas under processen kan underlätta målsägandens ställning som offer som berättar om händelserna. På så vis kan man främja parternas fullödiga deltagande i processen, en rättvis rättegång och möjligheterna att få fram den materiella sanningen. En bedömning som gjorts under förundersökningen är emellertid inte bindande för domstolen. Bedömningen görs i två faser. I den första fasen bedömer man om det genast står klart att målsäganden inte kan vara i behov av skydd på grund av brottets natur och/eller personliga omständigheter. I denna situation ifylls inte den separata blanketten och bedömningen avslutas i den första fasen. Slutresultatet av bedömningen i den första fasen är en anteckning om saken i förhørsprotokollet. Om man vid bedömningen i den första fasen kommer fram till att det finns någon omständighet som stöder särskilda skyddsåtgärder, fyller man i bedömningsblanketten tillsammans med målsäganden. Bedömning av skyddsbehovet med hjälp av bedömningsblanketten är den andra fasen i bedömningen. Bedömningsblanketten kan fyllas i under förhöret eller som avslutning på det. Då kan skyddsåtgärder redan ha vidtagits under förundersökningen, och då görs endast nödvändiga anteckningar om dem i bedömningsblanketten. Efter att uppgifterna har noterats prövas skyddsbehovet av förundersökningsledaren, som beslutar om de skyddsåtgärder som ska vidtas efter att åklagaren gett sin åsikt om saken. Det konstaterade skyddsbehovet antecknas i förundersökningsprotokollet. När det gäller partsoffentligheten vid bedömning av målsägandens skyddsbehov är det viktigt att den misstänkte inte ges sådan information som framkommit vid bedömningen som inte har något att göra med brottet eller förhållandet mellan målsäganden och den misstänkte och som inte heller presenteras för domstolen, dvs. information som inte kan påverka utgången av straffprocessen. Bedömningsblanketten fogas inte till förundersökningsprotokollet, utan den lämnas till åklagaren i samband med personuppgiftsblanketten. Åklagaren noterar sitt förslag till skyddsåtgärder på den info-blankett som lämnas till domstolen i samband med stämningsansökan, och bedömningsblanketten lämnas inte separat till domstolen.						
Nyckelord						
Övriga uppgifter www.intermin.fi/publikationer						
Seriens namn och nummer Inrikesministeriets publikation 14/2016		ISSN 2341-8524	ISBN 978-952-324-091-9 (PDF)			
Sidoantal 41	Språk finska	Pris	Sekretessgrad			
Distribution Inrikesministeriet		Förläggare/utgivare Inrikesministeriet				

Sisällys

1	Arviointimenettely	11
1.1	Mistä arvioinnissa on kyse?	11
1.2	Keskeiset määritelmät	12
1.3	Arviointimenettelyn vaiheet ja tarpeellisuus	12
1.4	Arvioinnin julkisuus	13
1.4.1	Arvioinnin yleisöjulkisuus	13
1.4.2	Arvioinnin asianosaisjulkisuus	13
1.4.3	Yhteenveto, arviointi ja sen julkisuus	15
2	Arvioinnin perusteella esitettävät toimenpiteet	15
2.1	Esitutkinta	15
2.1.1	Kuulustelu suojelun tarpeessa olevien henkilöiden kuulusteluun suunnitelluissa tiloissa	16
2.1.2	Kuulustelu saman henkilön / samaa sukupuolta olevan henkilön toimesta	16
2.1.3	Asianomistajan kuulustelun tallentaminen ja tallenteen käyttö oikeudenkäynnissä todisteena	16
2.1.4	Muuta esitutkinnassa huomioitavaa	18
2.2	Tuomioistuinkäsittely	18
2.2.1	Asianomistajaa kuullaan pääkäsittelyssä vastaajan läsnä olematta	18
2.2.2	Asianomistajaa kuullaan pääkäsittelyssä näkösuojan takaa	19
2.2.3	Asianomistajaa kuullaan pääkäsittelyssä hänen henkilökohtaisesti läsnä olematta	19
2.2.4	Suullinen käsittely tuomioistuimessa toimitetaan yleisön läsnä olematta	20
2.2.5	Asianomistajan kuulustelu tallennetaan esitutkinnassa käytettäväksi todisteena	20
2.2.6	Asianomistajan korvausvaatimuksen selvittely	20
2.3	Esimerkitapaus	21
3	Asianomistaja	22
3.1	Asianomistajan henkilökohtaisten olojen ja olosuhteiden vaikutus kuulustelutilanteessa	22
3.2	Asianomistajan henkilökohtaiset olosuhteet	24
3.3	Asianomistajan henkilökohtaiset olot	24
3.3.1	Asianomistajan suhde tai riippuvuussuhde rikoksentekijään	25
3.3.2	Asianomistajan aiemmat kokemukset rikoksista	26
3.3.3	Muu olosuhde	27
3.4	Asianomistajan henkilökohtaiset ominaisuudet	27
3.4.1	Ikä	28
3.4.2	Sukupuolisuuteen liittyvät seikat	29
3.4.3	Etninen alkuperä	29
3.4.4	Uskonto tai vakaumus	29
3.4.5	Terveystila	30
3.4.6	Vammaisuus	30
3.4.7	Maassa oleskeluun liittyvät seikat	31
3.4.8	Kommunikaatiovaikeudet	31
4	Epäillyn rikoksen laatu	32
4.1	Epäillyn rikoksen teko-olosuhteet ja seuraukset	32
4.2	Rikostyyppi	33
5	Asianomistajan oma näkemys	33
6	Syyttäjäyhteistyö	33

SISÄMINISTERIÖLLE

Sisäministeriö asetti 13.8.2015 työryhmän, jonka tehtävänä oli selvittää ja kehittää uhridirektiivin johdosta muutetun lainsäädännön edellyttämä rikoksen uhrin suojelutarpeen arviointimenettely rikosprosessin eri vaiheisiin.

Työryhmän tuli valmistella esityksensä käsikirjan muotoon.

Työryhmän toimikaudeksi asetettiin 17.8.–31.12.2015. Työryhmän toimikautta jatkettiin lainsäädännön muutoksen viivästymisen johdosta 1.1.–29.2.2016.

Työryhmän puheenjohtajana toimi poliisitarkastaja Antti Simanainen (sisäministeriö), ja jäsenenä neuvotteleva virkamies Mervi Sarimo (oikeusministeriö), poliisitarkastaja Ari Evwaraye (sisäministeriö), neuvotteleva virkamies Heidi Manns-Haatanen (sosiaali- ja terveysministeriö), ylitarkastaja Jenni Juslén (Poliisihallitus), valtiosyyttäjä Anu Mantila (Valtakunnansyyttäjänvirasto), sektorijohtaja Immo Seppänen (Pääesikunta), rajavartiolaitarkastaja Silja Hallenberg (Rajavartiolaitos), tullilylitarkastaja Merja Maijala-Liljestrand 30.11.2015 asti, tullilylitarkastaja Jussi Leppälä (Tulli) 1.12.2015 alkaen, käräjätuomari Erja Kalske-Haikonen (Helsingin käräjäoikeus), rikosylikomisario Jonna Turunen (Helsingin poliisilaitos), kihlakunnansyyttäjä Sakari Tiilikainen (Helsingin syyttäjänvirasto) ja yliopettaja Satu Rantaeskola (Poliisiammattikorkeakoulu).

Työryhmä kokoontui 11 kertaa.

Saatuaan työnsä valmiiksi, työryhmä kunnioittaen luovuttaa käsikirjan eri viranomaisten käyttöön.

Helsinki 31.3.2016

Antti Simanainen

Mervi Sarimo	Ari Evwaraye	Heidi Manns-Haatanen
Jenni Juslén	Anu Mantila	Immo Seppänen
Silja Hallenberg	Jussi Leppälä	Erja Kalske-Haikonen
Jonna Turunen	Sakari Tiilikainen	Satu Rantaeskola

JOHDANTO

Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi 2012/29/EU rikoksen uhrien oikeuksia, tukea ja suojelua koskevista vähimmäisvaatimuksista sekä neuvoston puitepäättöksen 2001/220/YOS korvaamisesta, jäljempänä direktiivi, annettiin 25 päivänä lokakuuta 2012. Jäsenvaltioiden oli saatettava direktiivin noudattamisen edellyttämät lait, asetukset ja hallinnolliset määräykset voimaan viimeistään 16 päivänä marraskuuta 2015.

Direktiivissä on säännökset erityissuojelua tarvitsevien, haavoittuvien uhrien tunnistamisesta ja heidän oikeudestaan erityissuojeluun esitutkinnassa ja oikeudenkäynnissä. Direktiivissä erityissuojelun tarpeessa olevalla uhrilla tarkoitetaan henkilöä, joka on erityisen altis toissijaiselle ja toistuvalla uhriksi joutumiselle, pelottelulle ja kostotoimille. Direktiivissä edellytetään, että kaikista uhreista tehdään yksilöllinen arviointi uhrin haavoittuvuuden tunnistamiseksi ja sen arvioimiseksi, mitä erityistoimenpiteitä uhrin suojelemiseksi asiaa esitutkinnassa ja oikeudenkäynnissä käsiteltäessä tarvitaan. Direktiivin edellyttämä henkilökohtainen arviointi erityisten suojelutarpeiden määrittämiseksi on tehtävä hyvissä ajoin rikosoikeudellisen menettelyn kuluessa ja siinä on arvioitava erityistoimenpiteiden tarvetta sekä esitutkinnassa että oikeudenkäynnissä toteutettavien toimenpiteiden osalta. Esitutkintavaiheessa tehty arviointi ei kuitenkaan sido tuomioistuinta.

Direktiivissä edellytettyä systemaattista haavoittuvien uhrien erityistarpeiden kartoittamista ei Suomessa ole ollut. Useat oikeudenkäynnissä käytössä olevat suojelutoimenpiteet ovat sellaisia, ettei niiden tarvetta esitutkintavaiheessa systemaattisesti ole arvioitu. Käytännössä esimerkiksi asianomistajan kuuleminen oikeudessa sermin takaa tai vastaajan läsnä olematta on tapahtunut yleensä joko asianomistajan avustajan tai syyttäjän pyynnöstä.

Direktiivin mukaiset säännökset asianomistajalle tehtävästä henkilökohtaisesta arvioinnista on sisällytetty esitutkintalakiin 1.3.2016 voimaan tulevin muutoksin (SK 10/2016, Ev 83/2015 vp - LaVM 4/2015 p - HE 66/2015).

Esitutkintalain 7 lukuun lisättiin uusi 21 §, jossa säädetään erityisen suojelun tarpeessa olevan asianomistajan kuulustelusta. Esitutkintalain 11 lukuun lisättiin uusi 9 a §, jossa säädetään asianomistajan henkilökohtaisesta arvioinnista. Näillä säännöksillä pyritään asianomistajan haavoittuvuuden tunnistamiseen ja sen arvioimiseen, mitä erityistoimenpiteitä tarvitaan asianomistajan suojelemiseksi lisäkärsimyksiltä asiaa esitutkinnassa ja oikeudenkäynnissä käsiteltäessä.

Uhridirektiivi edellyttää uhreja todennäköisesti kohtaamaan joutuvien viranomaisten saavan yleistä koulutusta ja erityiskoulutusta sellaiselle tasolle asti, jota heidän yhteytensä uhreihin edellyttävät. Tällaisia tahoja ovat esitutkintaviranomaiset, syyttäjät ja tuomioistuinten henkilöstö. Koulutusta tarvitaan lisäämään tietoisuutta uhrien tarpeista sekä varmistamaan uhrien puolueettoman, kunnioittavan ja ammattitaitoisen kohtelun. Koulutuksessa tulee pyrkiä antamaan eri aloille toimiville valmiudet tunnistaa uhri ja kohdella häntä kunnioittavasti, ammattitaitoisesti ja syrjimättömästi. Tuomareille ja syyttäjille koulutusta tulisi tarjota kuitenkin niiden riippumattomuutta rajoittamatta.

Virkamiehille, jotka todennäköisesti joutuvat osallistumaan henkilökohtaiseen arviointiin erityisten suojelutarpeiden määrittämiseksi, tulee järjestää arvioinnin

suorittamista koskevaa erityiskoulutusta. Koulutuksessa voidaan käyttää tätä käsikirjaa helpottamaan erityisen suojelutarpeen määrittämistä käytännön tilanteissa.

Tällä käsikirjalla ohjataan uhrin suojelutarpeen arviointia.

1 Arviointimenettely

1.1 Mistä arvioinnissa on kyse?

Arviointimenettelyn tarkoituksena on hyvissä ajoin tunnistaa uhrin suojelutarve ja määrittää uhrin esitutkinnassa tai oikeudenkäynnissä tarvitsemat erityiset suojelutoimenpiteet. Arvioinnin tehtävänä on tunnistaa sellaiset asianomistajat, joiden kertomuksen saamista näytöksi voidaan helpottaa rikosprosessin aikana toteutettavilla suojelutoimilla. Tavoitteina on suojella asianomistajia paremmin, mikä edistää myös aineelliseen totuuteen pääsemistä. Arvioinnin päämääränä on hankkia viranomaisen näkemys siitä, voitaisiinko prosessin aikana toteutettavilla toimilla helpottaa asianomistajan asemaa tapahtumista kertovana uhrina. Näin voidaan edistää osapuolten täysipainoista osallistumista prosessiin, oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin toteutumista ja aineelliseen totuuteen pääsemistä. Arvioinnissa ei oteta kantaa prosessin ulkopuolisiin suojelutoimiin tai -tarpeisiin kuten lähestymiskieltoon, turvakieltoon tai yleiseen yhteiskunnalliseen erityisryhmien suojeluun.

Esitutkintalain 11 luvun 9 a §:n mukaan esitutkintaviranomaisen olisi ilman aiheetonta viivytystä arvioitava, onko asianomistaja asiaa esitutkinnassa tai oikeudenkäynnissä käsiteltäessä erityisen suojelun tarpeessa sekä arvioitava, mitkä erityistoimenpiteet asianomistajan suojelemiseksi voivat olla tarpeen. Arvioinnissa olisi otettava huomioon etenkin asianomistajan henkilökohtaiset olosuhteet ja rikoksen laatu. Arviointi on suoritettava kaikissa niissä rikoksissa, joissa on asianomistaja, ennen tutkintatoimien aloittamista tai viimeistään kuulustelussa. Arviointi tulee menettelyn kuluessa päivittää aina, kun siihen on aihetta.

Rikosprosessin aikana toteutettavien erityisten suojelutoimien tarkoituksena on suojella asianomistajaa lisäärsimykseltä, pelottelulta tai kostotoimilta esitutkinnan ja oikeudenkäynnin aikana. Erityisiä suojelutoimenpiteitä esitutkinnassa toteutetaan, jos se ei merkittävästi viivytä asian käsittelyä tai siitä ei aiheudu muuta haittaa. Keinoja ovat suojelun tarpeessa olevien henkilöiden kuulustelu siihen suunnitelluissa tiloissa sekä pyynnöstä suoritettavat saman henkilön tai samojen henkilöiden suorittamat asianomistajan kuulustelut ja asianomistajan kanssa samaa sukupuolta oleva kuulustelija.

Asianomistajan kuulustelun videolle tallentamista (ETL 9:4) pidetään suojelutoimenpiteenä, kun videointi tehdään todisteena käyttämistä varten¹.

Oikeudenkäynnissä tällaisia keinoja ovat asianomistajan kuuleminen vastaajan läsnä olematta, näkösuojan takaa, kuuleminen teknisin apuvälinein asianomistajan läsnä olematta, suullinen käsittely yleisön läsnä olematta ja asianomistajan esitutkinnassa tehdyn kuulustelun käyttäminen todisteena.

¹ Tällöin videointi tapahtuu ETL 9:4 perusteella, jolloin tallennettu kertomus myös litteroidaan kokonaan sanasta sanaan. Kuulustelu voidaan tallentaa myös ETL 9:3 perusteella, mutta tällöin tallentamisessa on kysymys kuulustelun aikaisten tapahtumien tallentamisesta. Kuulustelutilaisuus on ETL 9:3 mukaan tallennettava kokonaan tai osittain, jos siihen on asian laatuun tai kuulusteltavan henkilöön liittyvät seikat huomioon ottaen syytä kuulustelun suorittamistavan, kuulustelun aikaisten tapahtumien tai kuulusteltavan kertomuksen jälkikäteistä todentamista varten. Kuulustelua ei silloin litteroida vaan tallenne toimitetaan syyttäjälle oikeudenkäyntiä varten.

1.2 Keskeiset määritelmät

Tässä käsikirjassa uhrista käytetään pääasiassa asianomistaja -nimitystä. Asianomistajaksi katsotaan rikoksella loukatun tai vaarannetun oikeushyvän haltija tai se, jolle on välittömästi syntynyt rikoksen kautta yksityinen oikeudellinen vaade. Asianomistajan asemaan liittyy oikeus vaatia rangaistusta rikoksesta epäillylle. Asianomistajalle syntyy usein rikoksen kautta myös vahingonkorvausvaatimus.

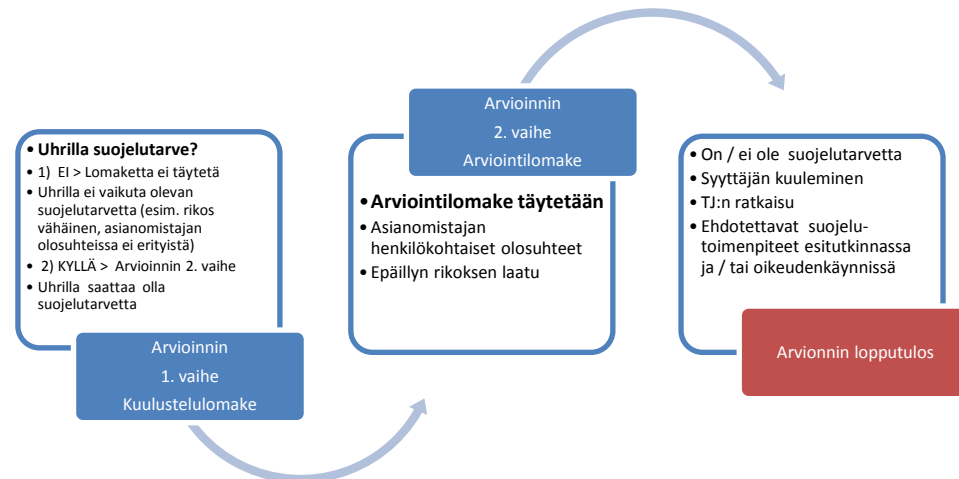
Erityisten suojelutoimien tarpeessa oleva uhri on asianomistajana oleva henkilö, joka on erityisen altis rikoksesta tai rikosprosessista aiheutuville lisäkärsimyksille tai toistuvalla uhriksi joutumiselle, pelottelulle ja kostotoimille.

Lapsella tarkoitetaan alle 18-vuotiasta henkilöä.

1.3 Arviointimenettelyn vaiheet ja tarpeellisuus

Arviointi suoritetaan kaksivaiheisesti. Ensimmäisessä vaiheessa arvioidaan, onko heti selvää, ettei asianomistaja voi olla suojelun tarpeessa johtuen rikoksen tyypistä ja/tai henkilökohtaisista olosuhteista. Tässä tilanteessa erillistä lomaketta ei täytetä ja arviointi päättyy ensimmäiseen vaiheeseen. Ensivaiheen arvioinnin lopputuloksena olisi merkintä asiasta kuulustelupöytäkirjassa (ei tarvetta perusteelliselle arviolle / erityisten suojelutoimien tarve määritetään arviointilomakkeella).

Asianomistajan näkemys on otettava huomioon arvioinnin kaikissa vaiheissa.

Aluksi tarkastellaan onko rikos sellainen, jossa asianomistaja ei yleensä ole erityisen suojelun tarpeessa (esimerkiksi näpistys tai muu lievä rikos). Lisäksi tarkistetaan, ettei asianomistajan henkilökohtaisiin olosuhteisiin liity seikkoja, jotka aiheuttavat asianomistajalle uhan tunnetta tai pelkoja tai muuta sellaista, mitä prosessin aikana toteuttavilla suojelutoimilla voitaisiin lievittää tai poistaa. Ensi vaiheen arvioinnissa ei käytetä tämän käsikirjan liitteenä olevaa *Asianomistajan suojelutarve* -lomaketta (myöhemmin tekstissä arviointilomake). Jos mikään arviointilomakkeen seikoista ei tule kuulustelun aikana keskusteluissa esille, arviointilomaketta ei oteta käyttöön. Tällöin asiasta tehdään merkintä kuulustelulomakkeen ao. kohtaan "ei tarvetta perusteelliselle arviolle" ja arviointiprosessi päättyy.

Kun ensivaiheen arvioinnissa päädytään siihen, että jokin seikka tukee erityisten suojelutoimien määrittämistä, arviointilomake täytetään asianomistajan kanssa. Arviointilomakkeen avulla suoritettava suojelutarpeen arviointi on arvioinnin toinen vaihe. Arviointilomakkeen voi täyttää kuulustelun lomassa tai lopuksi. Esitutinnan aikaisia suojelutoimia on tällöin jo saatettu toteuttaa, ja niistä tehdään vain asianmukaiset merkinnät arviointilomakkeelle. Kun tiedot on kirjattu, suojelun tarve saatetaan tutkinnanjohtajalle harkittavaksi.

Tutkinnanjohtaja arvioi suojelutarpeen saamiensa tietojen perusteella kokonaisharkinnalla. Tutkinnanjohtaja merkitsee arviointilomakkeelle oman esityksensä suojelutoimiksi, pääsääntöisesti syyttäjän kuulemisen jälkeen.

Arviointimenettely ja sen tarvitsemat toiminnot otetaan jatkossa huomioon tietojärjestelmäkehityksessä. Tavoitteena on, että merkinnät voidaan tulevaisuudessa tehdä suoraan tietojärjestelmiin.

1.4 Arvioinnin julkisuus

1.4.1 Arvioinnin yleisöjulkisuus

Viranomaisten asiakirjat ovat lähtökohtaisesti julkisia, jollei niitä ole laissa säädetty salassa pidettäväksi. Arvioinnissa esiin tulleet seikat voivat olla yleisöltä salassa pidettäviä useilla eri perusteilla. JulkL:n 24 §:n 1 momentin 26 kohdan nojalla salassa pidettäviä ovat tiedot asianomistajan yksityiselämään liittyvistä arkaluonteisista seikoista. Arvioinnissa esiin tulleet seikat voivat olla yleisöltä salassa pidettäviä myös muilla perusteilla.²

Arviointilomakkeeseen merkitään salassapidon peruste. Tämä tarkoittaa merkintää ainakin JulkL:n 24 §:n 1 momentin 26 kohdan arkaluonteisten seikkojen perusteella.

1.4.2 Arvioinnin asianosaisjulkisuus

Rikosasian asianosaisilla on yleisöä laajempi oikeus saada tietoa rikosasian asiakirjoista. Esitutkinnassa asianosaisella on esitutinnan aloittamisen jälkeen oikeus saada tieto esitutkintaan johtaneista ja esitutkinnassa ilmi tulleista seikoista sekä esitutkinta-aineistosta, joka voi tai on voinut vaikuttaa hänen asiansa käsittelyyn. Rikosasian asianosaisella on siten lähtökohtaisesti oikeus saada tieto sellaisistakin asiaan vaikuttavista asiakirjoista, jotka ovat yleisöltä salassa pidettäviä. Edellä mainitusta pääsäännöstä huolimatta asianosaisella ei ole edellä tarkoitettua oikeutta ennen tutkinnan lopettamista, jos tietojen antamisesta on haittaa asian selvittämiseksi. Asianosaisen tiedonsaantia voidaan rajoittaa myös, jos tiedon

² Esitutkinta-aineiston ajallinen salassapito määritellään Julkisuuslain (621/1999) 24 §:n 1 momentin 3 kohdassa ja säännöksen lähtökohtana on esitutkinta-aineiston salassapito. Tämän lisäksi aineisto voi olla salassa pidettävää jonkin muun lainkohdan perusteella. Tällaisia säännöksiä ovat JulkL:n 24 §:n 1 momentin luonnollista henkilöä koskevista kohdista esimerkiksi: 25 kohta: sosiaalihuolto, työhallinto, terveydentila, vammaisuus ja henkilön seksuaalinen käyttäytyminen ja suuntautuminen. 26 kohta: rikosasiaan liittyvän henkilön yksityiselämään liittyvät arkaluonteiset seikat ja tiedot rikoksen uhrista, jos tiedon antaminen loukkaisi uhrin oikeuksia tai hänen muistoaan tai läheisiään. 31: yhteystiedot. 31a: anonyymia todistamista koskevat asiakirjat. 32: henkilön poliittinen vakaumus, yksityiselämän piirissä esittämät mielipiteet taikka tiedot henkilön elintavoista, osallistumisesta yhdistystoimintaan tai vapaa-ajan harrastuksista, perhe-elämästä tai muista niihin verrattavista henkilökohtaisista oloista. Lisäksi on huomattava, että esitutkinta-aineistossa nämä tiedot ovat rikoksen uhrin tietoja koskevia tietoja lukuun ottamatta salassa pidettäviä tietoja ilman vahinkoedellytyslauseketta (ehdottomasti salassa pidettäviä).

antamatta jättäminen on välttämätöntä erittäin tärkeän yleisen tai yksityisen edun turvaamiseksi.³

Asianomistajasta tehtyä arviointia ei ole lainsäädännössä säädetty aina asianosaiselta salassa pidettäväksi. Arviointi voi kuulua epäillyn tiedonsaantioikeuden piiriin arvioinnissa esiin tulleista tiedoista riippuen. Arviointilomakkeen tiedot eivät kuitenkaan kuulu epäillyn tiedonsaantioikeuden piiriin, jos niillä ei voi olla vaikutusta rikosprosessin lopputulokseen. Epäillyn oikeutta saada arviointilomakkeen tietoja voidaan myös rajoittaa siltä osin kuin rajoittaminen on välttämätöntä erittäin tärkeän yleisen tai yksityisen edun turvaamiseksi. Arviointilomakkeen tiedot ovat siten epäilyltäkin salassa pidettäviä esimerkiksi silloin, jos niiden paljastuminen saattaisi johtaa toisen henkilön hengen tai perusoikeuksien vakavaan vaarantumiseen⁴. Asianosaisjulkisuuden rajoittamisesta tehdään esitutkintapäätös. Tällöin tutkinnanjohtajan päätös esitutkinta-aineiston salassa pidettävyydestä myös asianosaisilta tältä osin tehdään JulkL:n 11 §:n 2 momentin perusteella ja esitutkintalain 4 luvun 15 §:n perusteella. Päätökseen ei kirjata salassapidon kohteena olevia tietoja.

Arviointilomakkeessa on automaattisesti salassapidon perusteena JulkL:n 24 §:n 1 momentin 26 kohdan arkaluonteiset seikat, jolloin asiakirja on yleisöltä salassa pidettävä. Jos myös asianosaisjulkisuutta rajoitetaan JulkL:n 11 §:n 2 momentin ja ETL 4 luvun 15 §:n perusteella, arviointilomakkeeseen merkitään lisäksi nämä lainkohdat asianosaisjulkisuutta rajoittavina perusteina.

Lakivaliokunta kiinnittää lausunnossaan (LaVM 4/2015 vp) huomiota siihen, että hallituksen esityksen mukaan henkilökohtaisen arvioinnin lopputuloksesta olisi tehtävä merkintä esitutkintapöytäkirjaan ja syyttäjän tulisi ilmoittaa lopputuloksesta tuomioistuimelle. Henkilökohtaista arviointia ei olisi välttämättä tarpeen toimittaa kokonaisuudessaan tuomioistuimelle.

Asianomistajan suojelutarpeen arvioinnin asianosaisjulkisuuden osalta keskeistä on se, että epäillylle ei anneta arvioinnissa esiin tulleita tietoja, jotka eivät liity rikokseen tai asianomistajan ja epäillyn väliseen suhteeseen ja joita ei myöskään esitetä tuomioistuimelle eli tietoja, joilla ei voi olla vaikutusta rikosprosessin lopputulokseen.

Rikosprosessin lopputulokseen voivat vaikuttaa arvioinnissa esiin tulleet tiedot, joilla on ollut merkitystä, kun esitutkintaviranomainen tai syyttäjä on päätenyt esittämään tiettyjä suojelutoimenpiteitä ja jotka siten todennäköisesti ovat merkityksellisiä myös tuomioistuimen harkitessa oikeudenkäynnin aikana toteutettavia suojelutoimenpiteitä. Se, miten henkilötodistelu rikosprosessissa otetaan vastaan vaikuttaa tai ainakin voi vaikuttaa myös sen sisältöön ja sitä kautta rikosprosessin lopputulokseen eli tuomioon. Arvioinnissa voi myös tulla esille esimerkiksi asianomistajan terveydentilaan tai sukupuolisuuteen liittyviä seikkoja, joiden perusteella esitutkintaviranomainen tai syyttäjä ei kuitenkaan arvioi olevan tarvetta suojelutoimenpiteisiin tuomioistuimessa. Tällaisilla tiedoilla, mikäli ne eivät liity selvitettävänä olevaan rikosasiaan, ei ole vaikutusta rikosprosessin lopputulokseen eivätkä ne sen vuoksi kuulu asianosaisjulkisuuden piiriin.

Arviointilomaketta ei liitetä esitutkintapöytäkirjaan, vaan se toimitetaan syyttäjälle henkilötietolomakkeen yhteydessä. Syyttäjä kirjaa esityksensä suojelutoimiksi

³ ETL 4:15.

⁴ LaVM 4/2015 vp. s. 4.

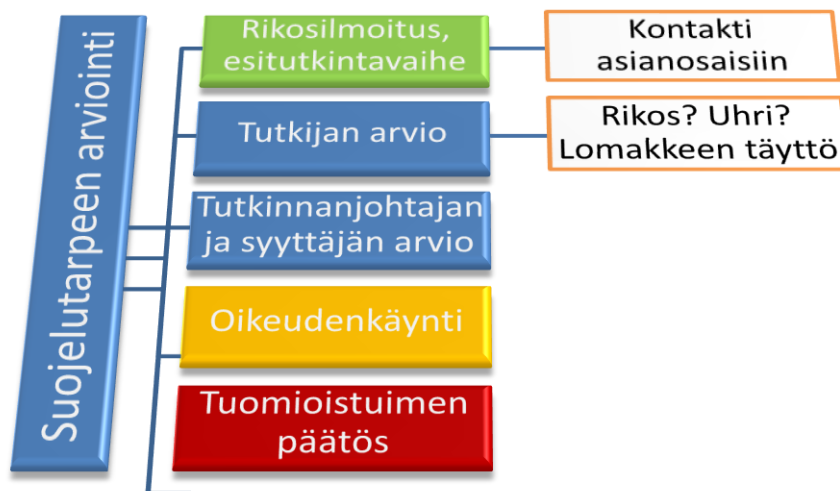
haastehakemuksen yhteydessä tuomioistuimelle toimitettavaan info-lomakkeeseen, eikä arviointilomaketta toimiteta erikseen tuomioistuimelle.

1.4.3 Yhteenveto, arviointi ja sen julkisuus

Yhteenvetona arvioinnin julkisuuteen liittyvistä kysymyksistä voidaan todeta:

- Lopputulos (esitetty erityinen suojelutoimi) merkitään esitutkintapöytäkirjan merkintälehdelle, jolloin tieto tulee yleisöjulkiseksi tuomioistuin käsittelyn aikaan.
- Arviointilomake voidaan antaa epäillylle siltä osin kuin tiedoilla voi olla vaikutusta rikosprosessin lopputulokseen, jos tietojen antaminen ei saattaisi johtaa toisen henkilön hengen tai perusoikeuksien vakavaan vaarantumiseen.

Seuraavassa kaaviokuvassa asia on kuvattu yleisellä tasolla.

2 Arvioinnin perusteella esitettävät toimenpiteet

2.1 Esitutkinta

Arviointia tehdään rikoksen esitetietojen perusteella jo ennen kuulustelua, kuulustelun aikana ja sen päätyttyä. Arviointi voi ja sen tulee täydentyä ja päivittyä, kun tietämys asianomistajan oloista ja rikosepäilyistä täsmentyy. Ennen kuulusteluun kutsumista on harkittava, varaudutaanko asianomistajan kertomuksen tallentamiseen.

Kun arvioinnissa todetaan, että asianomistaja on erityisen suojelun tarpeessa eivätkä tehtävät toimenpiteet merkittävästi viivytä asian käsittelyä tai siitä aiheutu muuta haittaa, ryhdytään esitutkinnan aikaisiin suojelutoimiin. Näiden tarkoituksena on ehkäistä rikosoikeudellisesta menettelystä johtuvaa lisäkärsimystä.

Esitutkinnassa toteutettavien suojelutoimien yleisenä edellytyksenä on, etteivät ne merkittävästi viivytä asian käsittelyä tai aiheuta muuta haittaa. Viivytyksen merkittävyyttä voidaan arvioida sekä tutkinnan vaiheeseen että asianomistajan oloihin nähden. Esimerkiksi epäillyn kiinnisaamisen vuoksi voi olla tärkeää kuulla asianomistajaa välittömästi ja tuntien viivytyks voi olla tutkinnan ja koko rikoksen selviämisen näkökulmasta liikaa. Toisenlaisessa tilanteessa voidaan kuulemista lykätä esimerkiksi viikolla asianomistajan pyynnön johdosta, eikä tämä viivytyks ole merkittävä.

2.1.1 Kuulustelu suojelun tarpeessa olevien henkilöiden kuulusteluun suunnitelluissa tiloissa

Esitutkintaviranomaisen normaalit kuulusteluhuoneet (ei putkatiloissa) ovat ETL 7:21 mukaisia suojelun tarpeessa olevien henkilöiden kuulusteluun soveltuvia tiloja. Tällaisena tilana voidaan pitää myös videokuulusteluhuonetta. Kuulusteluja ei suoriteta tutkijan omassa työhuoneessa.

2.1.2 Kuulustelu saman henkilön / samaa sukupuolta olevan henkilön toimesta

Kuulustelut tulee suorittaa saman tai samojen henkilöiden toimesta ja erityisesti seksuaalirikoksissa samaa sukupuolta olevan kuulustelijan toimesta⁵, jos asianomistaja sitä pyytää.

Lähtökohtaisesti esitutkinnassa pyritään aina siihen, että sama henkilö tai samat henkilöt suorittavat kuulustelut.

Pääsääntö on, että kuulustelijan sukupuolella ei ole merkitystä. Sukupuoli otetaan huomioon, kun asianomistaja sitä pyytää ja tässä voidaan jossain määrin huomioida myös eri kulttuurien tavat.

Asianomistajalta ei erikseen tiedustella asiaa, jollei se jostakin syystä (kulttuuriset ym.) ole ilmeistä tai tarve muutoin tilanteesta ilmene.

2.1.3 Asianomistajan kuulustelun tallentaminen ja tallenteen käyttö oikeudenkäynnissä todisteena

Kuva- tai äänitallenteeseen tallennettua kuulustelua voidaan käyttää oikeudenkäynnissä todisteena, jos syytetylle on varattu asianmukainen mahdollisuus esittää kuulusteltavalle kysymyksiä, ja jos kuultava on

- 1) henkilö, joka ei ole täyttänyt 15 vuotta tai jonka henkinen toiminta on häiriintynyt,
- 2) 15–17-vuotias asianomistaja, joka on erityisen suojelun tarpeessa ottaen huomioon etenkin hänen henkilökohtaiset olosuhteensa ja rikoksen laatu,
- 3) seksuaalirikoksen 15–17-vuotias asianomistaja, joka ei halua tulla oikeudenkäyntiin kuultavaksi (RL 20 luvun 1, 2, 4, 5, 6 tai 7 §:ssä tarkoitettu teko) tai
- 4) seksuaalirikoksen 18 vuotta täyttänyt asianomistaja, jos kuuleminen oikeudenkäynnissä vaarantaisi hänen terveytensä tai aiheuttaisi muuta vastaavaa merkittävää haittaa (RL:n 20 luvun 1, 2, 4, 5, 6 tai 7 §:ssä tarkoitettu teko).⁶

Tallentamissäännöksestä huomioitavia seikkoja:

⁵ HE 66/2015 vp. s. 45: Kohtaa sovellettaisiin seksuaalirikosasiassa ja muussa rikosasiassa, jossa asianomistajalla on siihen rikoksen luonteen vuoksi perusteltu tarve.

⁶ OK 17:24.

Säännöksen kohta 1 vastaa aikaisempaa lainsäädäntöä eikä muuta aikaisempaa käytäntöä.

Kohdassa 3 riittää, että asianomistaja ilmoittaa, ettei halua tulla kuulluksi. Asianomistajalta tiedustellaan, haluaako hän todistaa oikeudenkäynnissä. Jos vastaus on kieltävä tai se on muusta syystä perusteltua, todisteena voidaan käyttää esitutkintatallennetta. Kieltäytyminen merkitään arviointilomakkeelle asianomistajan näkemyksiä koskevaan ja esitettävien toimenpiteiden Lisätietoja -kohtaan.

Kohdissa 2 ja 4 syyttäjän tietoon on tuotava yksityiskohtaisesti ne seikat, mihin esitutkintaviranomaisen esitys perustuu. Tarvittaessa tutkinnanjohtaja tekee useita merkintöjä arviointilomakkeen Tuomioistuinkäsittely - kohtaan. Perusteet esitykselle tulevat tässä tilanteessa pääsääntöisesti asianosaisjulkisiksi. Käytännössä syyttäjä toimittaa esityksen tästä ja muista suojelutoimenpiteistä perusteineen tuomioistuimelle omalla infolomakkeellaan.

Kaikkien kohtien osalta ehdottomana edellytyksenä on, että puolustuksen vastakuulustelu-oikeudesta huolehditaan esitutkinnassa. Käytännössä vastakuulustelumahdollisuuden asianmukaisuus edellyttää, että rikoksesta epäillyllä on jo esitutkinnassa puolustaja / avustaja, joka huolehtii kysymysten esittämisestä. Myös asianomistajalle tulee järjestää avustaja jo esitutkinnan ajaksi edellytysten täyttyessä. Oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin toteutuminen edellyttää, että sekä epäillyllä että asianomistajalla on jo esitutkinnassa avustaja niissä tilanteissa, joissa asianomistajan kuuleminen tallennetaan ja tallennetta käytetään todisteena. Oikeudenkäynti siirtyy tämän kuulemisen osalta ikään kuin esitutkinnassa toteutettavaksi. Sen vuoksi muotomääräysten noudattaminen on välttämätöntä.⁷

Tuomioistuin voi rikosasioissa määrätä asianomistajalle oikeudenkäyntiavustajan esitutkintaa ja, silloin kun asianomistajalla on vaatimuksia syyttäjän ajamassa asiassa, oikeudenkäyntiä varten:

- 1) seksuaalirikosta koskevassa asiassa, jollei sitä erityisestä syystä pidetä tarpeettomana (RL 20 luku),
- 2) henkeen ja terveyteen kohdistuvassa rikosasiassa, jos sitä asianomistajan ja rikoksesta epäillyn välinen suhde huomioon ottaen on pidettävä perusteltuna (RL 21 luvun 1-6 ja 6 a §) tai
- 3) henkeen, terveyteen tai vapauteen kohdistuvaa rikosta koskevassa asiassa, jos sitä rikoksen vakavuus, asianomistajan henkilökohtaiset olosuhteet ja muut seikat huomioon ottaen on pidettävä perusteltuna.

Esitutkinnassa tulee huolehtia siitä, että asianomistajalla on riittävät edellytykset arvioida, mikä merkitys hänen kieltäytymisellään henkilökohtaisesta kuulemisesta tuomioistuimessa on. Asianomistajaa tulee tehdä selkoa riskeistä, joita näytön jättäminen tallenteen varaan saattaa aiheuttaa. Tallennettu kertomus ilman kyselymahdollisuutta pääkäsittelyssä antaa lähtökohtaisesti normaaliprosessia heikommat edellytykset näytön arviointiin.⁸

⁷ Ks. KKO 2006:107. Kehitykseltään viivästyneen 9-vuotiaan lapsen oli epäilty joutuneen seksuaalisen hyväksikäytön kohteeksi. Lapsen esitutkinnassa antamat kertomukset oli tallennettu videotallenteelle, mutta rikoksesta epäillylle ei ollut varattu tilaisuutta esittää lapselle kysymyksiä eikä lasta voitu kuulla henkilökohtaisesti tuomioistuimessa. Kysymys siitä, saiko videotallennetta käyttää todisteena tuomioistuimessa. (Ään.)

⁸ Oikeuskäytäntöä näytön arvioinnista KKO 2008:84, KKO 2008:68 ja KKO 2007:100.

2.1.4 Muuta esitutkinnassa huomioitavaa

Esitutkintaviranomaisen tulee kertoa asianomistajalle, että esitutkintaviranomaisen arvioinnin perusteella tekemä esitys erityisistä suojelutoimenpiteistä ei sido tuomioistuinta ja tuomioistuimen ratkaisu voi poiketa esitutkintaviranomaisen esityksestä.

Esitutinnan aikana tulee erityisesti huomioida edunvalvojan käyttäminen alle 18-vuotiaalle asianosaiselle esitutkintaa varten⁹.

Tämän lisäksi tulee huomioida asianomistajan oikeus oikeudenkäyntiavustajaan ja tukihenkilöön oikeudenkäynnistä rikosasioissa annetun lain mukaisesti (ROL 2:1a ja ROL 2:3). Edunvalvojan ja oikeudenkäyntiavustajan tehtävät voivat tapauksesta riippuen olla samalla tai eri henkilöillä. Tärkeintä on, että edunvalvonnan tehtävät tulevat kaikissa tilanteissa asianmukaisesti hoidetuiksi. Asianomistajan tosiasiallinen mahdollisuus oikeudenkäyntiavustajaan jo esitutinnan aikana tulee myös turvata. Epäillyllä tulee olla mahdollisuus ottaa kantaa vahingonkorvausten suuruusluokkaan, ellei yksilöityjä vaatimuksia vielä esitutinnan aikana pystytä esittämään. Epäillyllä täytyy olla mahdollisuus esittää myös vahingonkorvausten perusteen ja määrän (suuruusluokan) osalta kysymyksiä asianomistajalle niissä tilanteissa, joissa tällaista mahdollisuutta ei myöhemmin prosessissa videotallenteen todisteena käyttämisen myötä ole.

2.2 Tuomioistuinkäsittely

Tuomioistuin harkitsee asiaa tapauskohtaisesti ottaen huomioon sekä asianomistajan henkilökohtaiset olosuhteet ja rikoksen laadun että puolustukselliset oikeudet. Tuomioistuin noudattaa oikeudellista harkintavaltaa koskevia sääntöjä ja lähtökohtaisesti kuulee kaikkia asianosaisia (myös epäiltyä/vastaja) ennen ratkaisua. Tuomioistuin ei ole ratkaisussaan sidottu esitutkinnassa tehtyyn arvioon suojelutarpeesta.

2.2.1 Asianomistajaa kuullaan pääkäsittelyssä vastaajan läsnä olematta

Todistelutarkoituksessa kuultavaa asianosaista voidaan kuulla asianosaisen (vastajan) tai muun henkilön läsnä olematta, jos tuomioistuin harkitsee tämän soveliaaksi ja menettely on tarpeen

- 1) kuultavan tai hänen läheisensä¹⁰ suojaamiseksi henkeen tai terveyteen kohdistuvalta uhalta,
- 2) jos kuultava muuten jättäisi ilmaisematta, mitä asiasta tietää,
- 3) jos henkilö häiritsee tai koettaa eksyttää kuultavaa tämän puhuessa tai
- 4) jos rikosasiassa kuultava on muusta kuin 1 kohdassa tarkoitettusta syystä erityisen suojelun tarpeessa ottaen huomioon etenkin hänen henkilökohtaiset olosuhteensa ja rikoksen laatu.¹¹

"Vastaajan läsnä olematta" -kuulemisen harkinnassa korostuvat asianomistajan suojelutarve ja kokonaisharkinta menettelystä. Vastaajan avustajalla / puolustajalla on aina oikeus olla läsnä asianomistajaa kuultaessa, koska vastaajan oikeus esittää

⁹ ETL 4.8: Tuomioistuimen on määrättävä alle 18-vuotiaalle asianosaiselle esitutkintaa varten edunvalvoja, jos on perusteltua syytä olettaa, että huoltaja, edunvalvoja tai muu laillinen edustaja ei voi puolueettomasti valvoa asianosaisen etua asiassa ja jos edunvalvojan määrääminen ei ole selvästi tarpeetonta.

¹⁰ OK 17:17.

¹¹ OK 17:51.

kysymyksiä on turvattava kaikissa olosuhteissa. Menettelyä voidaan käyttää 4-kohdan nojalla, jos asianomistaja henkilökohtaisten ominaisuuksiensa tai rikoksen luonteen vuoksi kokee kuulemisen erityisen ahdistavaksi, jos vastaaja tai muu henkilö on istuntosalissa paikalla kuulemisen aikana. Kohta kattaa tilanteet, joissa kohdan 1 mukaista uhkaa henkeen tai terveyteen ei ole, mutta menettely on tarpeen asianomistajan suojelemiseksi kuulemisen aiheuttamalta ahdistukselta ja lisäkärsimykseltä.

2.2.2 Asianomistajaa kuullaan pääkäsittelyssä näkösuojan takaa

Asianosaista voidaan kuulla näkösuojan takaa samoin edellytyksin kuin edellä kohdassa 2.2.1 on selostettu.

Näkösuojaa käytetään nykyisinkin yleisesti. Jos asianomistaja itse kokee pelkäävänsä vastaajaa ja esittää perustellun pyynnön, pyyntöä käytännössä noudatetaan. Menettelyä tullaan käyttämään jatkossakin matalalla kynnyksellä. Näköyhteys asianomistajan ja tuomioistuimen jäsenten välillä säilyy lähtökohtaisesti aina näkösuojasta riippumatta.

2.2.3 Asianomistajaa kuullaan pääkäsittelyssä hänen henkilökohtaisesti läsnä olematta

Asianosaista voidaan kuulla pääkäsittelyssä todistelutarkoituksessa hänen henkilökohtaisesti läsnä olematta käyttäen videoneuvottelua tai muuta soveltuvaa teknistä tiedonvälitystapaa, jossa istuntoon osallistuvilla on puhe- ja näköyhteys keskenään, jos tuomioistuin harkitsee tämän soveliaaksi ja jos:

- 1) kuultava ei sairauden tai muun syyn vuoksi voi saada henkilökohtaisesti pääkäsittelyyn,
- 2) kuultavan henkilökohtaisesta saapumisesta aiheutuu todisteen merkitykseen verrattuna huomattavia kustannuksia tai huomattavaa haittaa,
- 3) kuultavan kertomuksen uskottavuutta voidaan luotettavasti arvioida ilman hänen henkilökohtaista läsnäoloaan pääkäsittelyssä,
- 4) menettely on tarpeen kuultavan taikka kuultavan läheisen (OK 17:17) suojaamiseksi henkeen tai terveyteen kohdistuvalta uhalta,
- 5) kuultava ei ole täyttänyt 15 vuotta tai hänen henkinen toimintansa on häiriintynyt tai
- 6) rikosasiassa kuultava on muusta kuin 4 kohdassa tarkoitettusta syystä erityisen suojelun tarpeessa ottaen huomioon etenkin hänen henkilökohtaiset olosuhteensa ja rikoksen laatu.¹²

Menettelyä on mahdollista käyttää tilanteissa, joissa asianomistaja kokee henkilökohtaisten ominaisuuksiensa tai rikoksen luonteen vuoksi kuulemisen istuntosalissa erityisen ahdistavaksi. Video- tai vastaava yhteys tapahtuu ainakin tällä hetkellä siten, että kuultava henkilö joutuu hakeutumaan poliisilaitokselle, toiseen käräjäoikeuteen tai muuhun vastaavaan paikkaan, jossa videokuulemistekniikka on käytössä. Skype-yhteys tai muu kuuleminen oman tietokoneen kautta ei ainakaan toistaiseksi ole hyväksyttyä. Huomionarvoista on, että videoyhteydessä asianosaiset näkevät toisensa videoruudun kautta. Myös tässä tilanteessa näköyhteys asianomistajan ja tuomioistuimen jäsenten välillä säilyy.

¹² OK 17:52.

2.2.4 Suullinen käsittely tuomioistuimessa toimitetaan yleisön läsnä olematta

Tuomioistuimissa voi asiaan osallisen pyynnöstä tai erityisestä syystä muutoinkin päättää, että suullinen käsittely toimitetaan kokonaan tai tarpeellisin osin yleisön läsnä olematta jos asiassa kuullaan alle 15-vuotiaasta tai henkilöä, jonka toimintakelpoisuutta on rajoitettu, tai rikosasiassa kuullaan henkilöä, joka on erityisen suojelun tarpeessa ottaen huomioon etenkin hänen henkilökohtaiset olosuhteensa ja rikoksen laatu.¹³

Tuomioistuimissa harkitsee tapauskohtaisesti suljetun käsittelyn edellytykset kaikkia asianosaisia eli myös vastaajaa kuultuaan. Pääsääntö on, että suullinen käsittely on julkinen. Suljettu käsittely on kuitenkin mahdollinen, jos asianomistaja henkilökohtaisten ominaisuuksiensa tai rikoksen luonteen vuoksi kokee kuulemisen erityisen ahdistavaksi, jos istuntosalissa on paikalla yleisöä. Käytännössä tuomioistuimissa ei anna asiassa etukäteisratkaisua, vaan päätös käsittelyn julkisuudesta tehdään pääkäsittelyn alussa asianosaisten kuulemisen jälkeen.

2.2.5 Asianomistajan kuulustelu tallennetaan esitutkinnassa käytettäväksi todisteena

Asianomistajan tallenteen käyttäminen tuomioistuimessa on mahdollista edellä esituttua 2.1 luvussa käsitellyssä tilanteissa¹⁴ oikeudenkäynnissä. Oikeudenkäynnin näkökulmasta kysymyksessä on poikkeusmenettely, jonka edellytyksiä tulkitaan tiukasti. Moni asia saattaa tulla esille vasta esitutkinnan päättymisen jälkeen tai jopa oikeudenkäynnissä, jolloin vaaditaan lisätutkintaa tai asianomistajan saapumista oikeudenkäyntiin kuultavaksi.

2.2.6 Asianomistajan korvausvaatimuksen selvittely

Rikosoikeudenkäynnissä asianomistajalla on oikeus vaatia korvausta rikoksesta aiheutuneista vahingoista. Mahdollisia vahingonkorvausvaatimuksia ajaa syyttäjä asianomistajan pyynnöstä, jos se voi tapahtua ilman olennaista haittaa eikä vaatimus ole ilmeisen perusteeton. Asianomistajan on esitettävä pyyntö esitutkinnassa tai syyttäjälle.

Mikäli syyttäjä ei pyynnöstä huolimatta vaatimusta aja, asianomistajan on syytä varautua esittämään vaatimuksensa itse joko kirjallisesti ennen pääkäsittelyä tai suullisesti pääkäsittelyssä.

Kummassakin tapauksessa vaatimus on kunkin vahinkolajin osalta yksilöitävä, perusteltava ja syntyneistä kustannuksista on esitettävä näyttö. Käytännössä asianomistajan ilmoitus esimerkiksi lääkärillä käynnistä aiheutuneista kustannuksista ei ole riittävä näyttö korvauksen tuomitsemiseksi, jos vastaaja vaatimuksen kiistää.

Asianomistajalle on myös syytä kertoa, että hänen tulee nimetä esitutkintamateriaaliin mahdollisesti liitetyt selvitykset aiheutuneista vahingoista todisteiksi. Esitutkintamateriaali ei ole oikeudenkäyntiaineistoa, eikä tuomioistuimissa ota tällaisia selvityksiä huomioon asiaa ratkaistessaan, ellei niitä ole nimetty todisteiksi. Tuomioistuimissa ei myöskään tuomitse vahingonkorvaukselle laillista viivästyskorkoa, ellei sitä ole vaadittu.

¹³ YTJulkL:n 15 §.

¹⁴ ETL 9:4 tallenteen käyttämisestä todisteena vastaava oikeudenkäynnissä sovellettava säännös on OK 17:24.

2.3 Esimerkkitapaus

Esitutkinta ja syyteharkinta

Vanhempi rikoskonstaapeli Joel Mäkinen saa poliisilaitoksen aulasta ilmoituksen, että ilmoitusten vastaanotossa on henkilö, joka haluaa tehdä ilmoituksen seksuaalirikoksesta. Mäkinen hakee ilmoittajan kuulusteluhuoneeseen. Ilmoittaja on 16 -vuotias Neea, joka haluaa tehdä rikosilmoituksen seksuaalisesta hyväksikäytöstä. Neean äiti on mukana rikosilmoituksen teossa. Rikoksesta epäillyksi Neea nimeää isäpuolensa, joka ei enää asu samassa osoitteessa Neean ja tämän äidin kanssa.

Rikoksen laatu edellyttää suojelutarpeen arviointia. Arviointia vaatii myös uhrin ikä, sekä tämän suhde rikoksesta epäiltyyn. Koska suojelutarpeen arviointi on niin ilmeinen, vrk Mäkinen täyttää arviointilomakkeen jo puhutuksen yhteydessä, yhdessä Neean kanssa.

Vrk Mäkinen kertoo Neealle, että tällä on mahdollisuus kertoa asiansa videolle, jolloin hänen ei tarvitse tulla oikeudenkäyntiin henkilökohtaisesti paikalle. Vrk Mäkinen kertoo tämän tarkoittavan sitä, että Neean kuulustelut videoidaan. Jos juttu etenee syyteharkintaan, esitutkinnan loppuvaiheessa videoidaan kuulustelu, jossa käydään läpi kaikki asiaan vaikuttavat seikat. Näin varmistetaan rikoksesta epäillyn oikeus olla tietoinen kaikista niistä seikoista, jotka vaikuttavat hänen asiansa käsittelyyn ja rikoksesta epäillyllä on oikeus esittää vastakysymyksiä asiassa. Vrk Mäkinen selventää Neealle, että jos tämä päättää käyttää videolle kuulustelun mahdollisuuden, täytyy kuulusteluissa tulla esille kaikki mahdollinen näyttö, jotta varmistettaisiin jutun näyttö oikeudessa. Jos Neea ei halua käyttää videolle kuulustelun mahdollisuutta, hänen on mahdollista esiintyä oikeudessa sermin takaa, jolloin hänen ei myöskään tarvitse olla kasvokkain epäillyn kanssa. Neea kertoo, ettei halua tulla oikeudenkäyntiin, vaan haluaa kuulustelut suoritettavaksi videolle.

Puhutuksen jälkeen vrk Mäkinen esittää arviointilomakkeen tutkinnanjohtajalle. Tutkinnanjohtaja puoltaa suojelutarvetta ja keskustelee asiasta myös syyttäjän kanssa. Tutkinnanjohtajan ja syyttäjän yhteistyö on tärkeää, koska syyttäjällä on kokemus siitä, mikä tieto on oleellista tuomioistuimessa.

Neean kanssa sovitaan ensimmäisen videoitavan kuulustelun ajankohta. Neea ohjeistetaan kuulustelua varten seuraavasti: kuulusteluun tulee ottaa mukaan avustaja. Avustajan kanssa on hyvä käydä läpi mahdolliset korvausvaatimukset jo ensimmäistä kuulustelua varten. Avustajan mukana olo kuulustelussa on tärkeää, koska tällä videoinnilla korvataan Neean esiintyminen oikeudessa!

Kuulustelu videoidaan. Neea kertoo omin sanoin tapahtuneesta, kuulustelua suorittava poliisi kysyy tarkentavat kysymykset. Kuulustelussa kysytään erikseen miten tapahtumat ovat vaikuttaneet Neeaan ja tämän lisäksi kuulusteluissa kysytään mahdollisimman yksityiskohtaiset korvausvaatimukset.

Rikoksesta epäilylle ja hänen avustajalleen tulee varata tilaisuus nähdä videoitu kuulustelu. Tilaisuus tulee varata rikoksesta epäilylle esitutkinnan loppuvaiheessa. Tällöin rikoksesta epäillyllä on käytössään kaikki se tieto, mitä oikeudessa häntä vastaan aiotaan esittää. Rikoksesta epäilty voi halutessaan pyytää poliisia kysymään uhrilta tarkentavia kysymyksiä, jos ne ovat oleellisia asian kannalta. Rikoksesta

epäilty voi ottaa kantaa myös korvausvaatimuksiin. Jos rikoksesta epäilty ei halua esittää tarkentavia kysymyksiä, uusinta kuulustelua ei ole tarvetta tehdä.

Tuomioistuvin

Syyttäjä on päättänyt ajaa syytettä Neean tapauksessa. Tuomioistuvin käsittely tullaan toimittamaan muutoin normaalisti, mutta asianomistajan henkilökohtaisen esiintymisen sijaan käsittelyssä käytetään videoitua kuulustelua. Koska esitutinnan aikana taltioidussa kuulustelussa on käyty tarkasti läpi rikoksen tunnusmerkistön täyttävät tapahtumat ja korvausvaatimukset, sekä annettu epäillylle mahdollisuus aineiston läpikäyntiin ja vastakysymysten esittämiseen, tuomioistuvin pystyy käsittelyssä ottamaan kantaa niin vastaajan syyllisyyteen kuin myös esitettyihin korvausvaatimuksiin.

Korvausvaatimukset asianomistajan puolesta esittää syyttäjä, mikäli asianomistaja on esitutkinnassa pyytänyt syyttäjää ajamaan korvausvaatimuksia ja syyttäjä on ottanut ne ajettavakseen. Mikäli syyttäjä ei aja asianomistajan korvausvaatimuksia, käräjäoikeus pyytää niitä kirjallisesti asianomistajalta ennen pääkäsittelyä.

Vaatimuksen tulee olla eritelty seuraavasti: tarpeellisista sairaanhoitokustannuksista x €, ansionmenetyksestä x €, kivusta ja särystä sekä muusta tilapäisestä haitasta x €, pysyvistä haitasta x €, loukkauksen aiheuttamasta kärsimyksestä x € tapahtuneen seksuaalirikoksen johdosta sekä rikkoutuneista vaatteista x € ja rikkoutuneista silmälasista x €. Todisteena oman kertomuksen lisäksi esimerkiksi lääkärintlausunnot, sairaskertomukset, sairausloma- ja palkkatodistukset, laskut lääkäri- ja/tai sairaalakäynneistä ja optikon laskelma uusien silmälasien hankintahinnasta, jotka kaikki siis on toimitettava tuomioistuimelle ja nimettävä todisteeksi.

3 Asianomistaja

3.1 Asianomistajan henkilökohtaisten olojen ja olosuhteiden vaikutus kuulustelutilanteessa

Kuulustelijan tulee aina huomioida, ettei hän omalla toiminnallaan lisää asianomistajan pelkoja tai kärsimystä esitutinnan tai rikosprosessin aikana. Kuulusteltavaa tulee kohdella kunnioittavasti, ammattitaitoisesti ja syrjimättömästi.

Kuulustelijan on suhtauduttava asiakkaaseen neutraalisti ja ammattitaitoisesti asian selvittämiseen ja varattava riittävästi aikaa asian läpikäymiseen rikoksen asianomistajan kanssa. Asioihin palaaminen voi olla asianomistajalle raskasta ja asioiden tarkka läpikäyminen kuulustelussa on hyvä perustella ennen kuulustelun aloittamista, samoin kertoa lyhyesti rikosprosessin vaiheet ja miten asia etenee.

Asianomistaja voi kokea joutuvansa uudelleen uhriksi esimerkiksi kuulustelijan kommenttien tai nonverbaalisen viestinnän johdosta, ellei kuulustelija kiinnitä asiaan erityistä huomiota. Asianomistaja on kokemansa rikoksen vuoksi erityisen herkkä aistimaan kuulustelutilanteen ilmapiiriä ja kuulustelijan sanallisia ja sanattomia viestejä.

Asianomistaja saattaa tulkita kuulustelijaa tahattomasti väärin, ja näihin tilanteisiin kannattaa pysähtyä ja keskustella asiasta asianomistajan kanssa. Kuulustelijan tulee

myös tiedostaa, että hänellä saattaa itselläänkin olla asenteita, jotka vaikuttavat haitallisesti kuulustelun vuorovaikutukseen ja etenemiseen. Tiedostamattomat asenteet ilmenevät usein oheisviesteinä sanattomassa käyttäytymisessä.

Tutkijalla voi olla esimerkiksi ennakkoasenne, ettei nuoren naisen tulisi liikkua yksin kaupungilla paljastavissa vaatteissa. Nämä ennakkoasenteet saattavat asianomistajan näkökulmasta tulla esille kuulustelussa tutkittaessa naiseen kohdistunutta seksuaalirikosta, vaikka tutkija pyrkisi ne peittämään. Samanlainen ennakkoasenne voi kohdentua rikosilmoitusta tekevään pelkäävään todistajaan, uhkakokemuksen vähättelynä.

Asianomistajan aikaisemmat kokemukset rikoksista vaikuttavat myös kuulustelutilanteeseen. On eri asia olla rikosprosessissa ensikertalainen kuin kokea prosessi uudelleen.

Ensikertalaiselle tilanne rikoksen asianomistajana on joka tavalla uusi, joten tästä näkökulmasta jo pelkästään itse asiasta kertominen ja prosessista selviytyminen on raskasta. Rikosprosessi kokonaisuudessaan on ensikertalaiselle uusi kokemus. Sen vuoksi tilanne edellyttää paljon tietoa siitä, mitä seuraavaksi tapahtuu esitutkinnassa, syyteharkinnassa ja oikeudenkäynnissä. Toisaalta asianomistaja ei pysty omaksumaan kaikkea prosessiin liittyvää tietoa kerralla, vaan asiat olisi hyvä esittää selkeästi ja lyhyesti ja palata niihin tarpeen mukaan myöhemmin. Myös käytettävät termit ovat ensikertalaiselle vieraita. Ensikertalainen tarvitsee tarkkoja tietoja pystyäkseen kertomaan itse rikostapahtumasta. Hänelle tulisi saada luotua turvallinen ilmapiiri, että hän pystyy kertomaan asiasta yksityiskohtaisesti ja tarkasti. Jos tässä ei onnistuta, asianomistajan huomio saattaa kiinnittyä muihin asioihin, kuten esimerkiksi kuulustelijan käyttäytymiseen, ja hänen kertomuksensa yksityiskohtien kuvaaminen saattaa kärsiä.

Toisaalta useamman kerran rikoksen uhriksi joutuminen ei välttämättä helpota asianomistajan kokemusta yhtään, vaan tilanne voi olla päinvastainen. Tilanteen uusiutuminen saattaa traumatisoida asianomistajan erittäin pahoin. Samoin asianomistajan aikaisemmat kokemukset rikosprosessin etenemisestä ja menestymisestä tulevat voimakkaasti esille uuden rikosprosessin myötä. Jos edellinen tai edelliset prosessit eivät ole hänen näkökulmastaan olleet onnistuneita, ne heijastuvat myös uuteen prosessiin asianomistajan mahdollisena asenteena "*enhän saanut apua / oikeutta aikaisemminkin*". Näissä tilanteissa kuulustelijan on hyvä kertoa esitutkintaviranomaisen puolueettomasta roolista asian tutkijana ja esimerkiksi perusteellisesti asianomistajalle saatavilla olevasta neuvonnasta, tuesta ja oikeudellisestakin avusta. Apuna tässä voi käyttää asianomistajalle laaditun esitteen tekstejä.

Asianomistajalta kannattaa lopuksi kysyä haluaako hän vielä tuoda esille jotakin tapahtumaan tai olosuhteisiinsa liittyviä seikkoja. Hän saattaa itse kokea jonkin asian erityisen merkitykselliseksi ja tämän asian kirjaaminen merkitsee asianomistajalle hänen ja hänen tilanteensa huomioimista.

Esitutkintaviranomaisella on velvollisuus ilmoittaa asianomistajalle hänen oikeudestaan avustajaan esitutkinnassa ja mahdollisuudesta saada oikeudenkäynnistä rikosasioissa annetun lain 2 luvussa säädetyillä edellytyksillä oikeudenkäyntiavustaja tai tukihenkilö oikeudenkäyntiin. Asianomistajasta riippuu, kuinka perusteellisesti oikeudesta tukihenkilöön kerrotaan. Asian selvittämisellä voidaan vaikuttaa asianomistajan mahdollisuuksiin osallistua prosessiin

täysipainoisesti. Tukihenkilön määräämisen käytännön merkitys on se, että tuomioistuin voi sille tehdyn pyynnön ja antamansa määräyksen jälkeen korvata myös tukihenkilölle oikeuteen saapumisesta aiheutuneet kustannukset.

Esitutkintaviranomaisen käytössä on oikeusministeriön päivittämä rikoksen uhrille tarkoitettu esite, johon on koottu keskeiset uhrille kerrottavat asiat selkokielisessä muodossa. Esite on hyvä lähettää kirjallisen vahvistuksen tai kutsun liitteenä uhrille ennen kuulustelua, mutta viimeistään kuulustelussa asiat tulee käydä sen avulla läpi. Esitteessä on perustiedot uhrien tukipalveluista ja esitteellä tulee olemaan myös viittaus yleiseen uhrille suunnattuun lisätietoon alueellisista tukipalveluista (internet-osoite).

Tukipalveluihin ohjaaminen tapahtuu pääsääntöisesti kuten ennenkin: uhrin suostuessa yhteystietojensa välittämiseen, ne välitetään Rikosuhripäivystykselle. Uhrin tiedot on välitettävä aina viipymättä, jos arvioinnissa todetaan hänen olevan erityisten suojelutoimien tarpeessa ja hän suostuu yhteystietojen välittämiseen.

Vaikka arvioinnissa todetaan, etteivät erityiset suojelutoimet ole aiheellisia, uhrin yhteystiedot välitetään aina viipymättä hänen suostuessaan:

- kun rikoksen vaikutukset hänen henkilökohtaisiin olosuhteisiinsa puoltaisivat yhteyttä tukipalveluihin tai
- rikoksen luonne (erityisesti RL 20, 21, 25 rikokset mutta myös esim. kotirauha) puoltaa yhteyttä tukipalveluihin.

3.2 Asianomistajan henkilökohtaiset olosuhteet

Erityisten suojelutoimien tarpeen määrittämisessä on otettava huomioon asianomistajan henkilökohtaiset olosuhteet. Asianomistajan henkilökohtaisiin olosuhteisiin kuuluvat sekä asianomistajan henkilökohtaiset olot että asianomistajan henkilökohtaiset ominaisuudet. Henkilökohtaisten olosuhteiden arvioinnin kautta olisi tärkeää kyetä tunnistamaan 1) uhrin, jotka ovat erityisen haavoittuvia rikosprosessista aiheutuville lisäkäsityksille ja 2) uhrin, joihin kohdistuvaa uhkaa tai pelottelua suojelutoimilla kyetään vähentämään tai se poistamaan.

Asianomistajan henkilökohtaiset olosuhteet ovat herkkäluonteisia asioita, ja pääsääntöisesti asianomistaja kertoo niistä vapaalla kerronnalla kuulustelutilanteessa. Kuulustelijan ei pidä erikseen kysyä ainakaan uskontoon, vakaumukseen, seksuaalisuuteen tai terveydentilaan liittyviä seikkoja elleivät ne liitty rikokseen, eikä asianomistaja itse tuo niitä kertomuksessaan esille. Kuulustelijan ammattitaitoon kuuluu sellaisen ilmapiirin luominen, jossa asianomistaja pystyy ja osaa kertoa merkityksellisistä seikoista, vaikka ne olisivatkin arkaluonteisia. Vastaavasti kuulustelijan tulee osata esittää tarkentavat kysymyksensä suorina kysymyksinä ja sopivan rajattuina.

3.3 Asianomistajan henkilökohtaiset olot

Asianomistajan henkilökohtaisten olojen arvioinnissa on erityisesti huomioitava asianomistajan suhde tai riippuvuussuhde rikoksentekijään sekä hänen aikaisemmat kokemuksensa rikoksista.

Lisäksi asianomistajan henkilökohtaisiin oloihin voi vaikuttaa jokin muu tekijä, mikä on tärkeää huomioida suojelutarpeen arvioinnissa. Vaikka todetulla riippuvuussuhteella, aikaisemmillä kokemuksilla tai muilla oloilla ei vaikuttaisi olevan merkitystä suojelun tarpeen kannalta, merkintä arviointilomakkeelle tehdään. Kaikkien esille tulleiden tietojen välittyminen tutkinnanjohtajalle on välttämätöntä, että hän pystyy tekemään kokonaisarvion kaiken saatavilla olevan tiedon perusteella.

Jos asianomistajan henkilökohtaisista oloista ei ilmene arviointilomakkeelle ilmoitettavia seikkoja, voidaan arviointilomakkeen tämä jakso jättää tyhjäksi.

3.3.1 Asianomistajan suhde tai riippuvuussuhde rikoksentekijään

Asianomistaja voi olla erityisen haavoittuvainen johtuen suhteestaan tai riippuvuudestaan rikoksentekijään. Suhde rikoksentekijään voi olla juuri se tekijä, joka tekee uhrista erityisen alttiin joutumaan toistuvasti uhriksi, ja toisaalta se voi samalla vaikeuttaa asianomistajan toimimista rikosprosessissa. Näiden tilanteiden tunnistaminen arvioinnin aikana on erityisen tärkeää.

Parisuhde- tai muissa lähisuhdeväkivaltatapauksissa ja lapsiin kohdistuvissa rikoksissa on usein käsillä tällainen tilanne. Samoin riippuvuussuhde voi tulla esille erilaisissa eriarvoisissa tai alisteisissa suhteissa, kuten oppilaitoksissa, työympäristössä ja sairaaloissa tai muissa hoitolaitoksissa. Tärkeää on tunnistaa tilanteet, joissa asianomistaja on jollain tavoin rikoksentekijästä riippuvainen, alisteisessa suhteessa tähän tai jonkinlaisen painostuksen kohteena rikoksentekijän taholta.

Parisuhdeväkivaltatilanteessa tekijän ja teon kohteena olevan henkilön välisen suhteen tilanne voi olla hyvin monenlainen. Käsiteltävänä oleva rikos voi olla suhteen ensimmäinen tai erilaisten väkivaltaisten tapahtumien ns. jäävuoren huippu. Asianomistaja ei pelon tai jonkin muun syyn vuoksi kerro välttämättä kaikkea, vaan hän voi toisaalta kaunistella, toisaalta liioitella asioita. Asianomistaja ei alistetun asemansa vuoksi enää välttämättä näe sellaista mahdollisuutta, että hän pystyisi irrottautumaan parisuhteesta, vaikka tiedostaa itsekkin ongelmallisen tilanteen. Tällöin hän saattaa kertoa tapahtumista hyvinkin muuta näyttöä vastaan puhuvalla tavalla tai vähättelemällä. Näissä tilanteissa voidaan arvioida, että asianomistaja on selkeästi riippuvainen rikoksentekijästä ja hyötyisi prosessin aikaisista suojelutoimista. Toki hän voi tarvita myös kokonaisvaltaista apua irrottautuaan tilanteesta.

Uhri ei kuitenkaan välttämättä pysty itse tiedostamaan tilannetta ja sen vakavuutta, vaan on päätenyt sopeutumaan väkivallan uhrin asemaan. Sopeutumisen syiksi mainitaan joskus henkilöiden matala sosiaalinen asema, huono taloudellinen tilanne ja uhrin taloudellinen riippuvuus tekijästä. Yhtä tavallisia syitä ovat kuitenkin yhteiskunnallisen statuksen ylläpitäminen ja pelko statuksen menettämisestä, jos todellinen tilanne tulisi ilmi.

Asianomistajan tai huoltajan suhde rikoksentekijään voi olla myös suojeleva. Esimerkiksi murrosikäinen lapsi voi olla epäiltynä nuorempaan lapseen kohdistuneessa rikoksessa, ja vanhemmat eivät välttämättä halua tuoda omia epäilyjään esille. Vanhempien oma syyllisyyden tunne vanhemmuudestaan saattaa tällöin vaikuttaa heidän päätöksiinsä toimia. Näissä tapauksissa tilanne tulee pyrkiä kartoittamaan kattavasti.

Lapsiin kohdistuvissa rikoksissa lapsen tilanne on huomioitava erityisellä tavalla. Lapsen kohtelussa on huomioitava esitutkintalain säännökset lapsen kohtelusta. (Katso käsikirjan osa 3.4.1 Ikä.) Lapset ovat yleensä hyvin riippuvaisia siitä vanhemmasta tai muusta aikuisesta, jonka huollossa he ovat tai jonka luona he asuvat. Lapsen päivittäinen hoito edellyttää aikuisen läsnäoloa ja lapsi on tämän hoitosuhteen vuoksi riippuvainen aikuisesta. Riippuvuussuhteen syvyyteen vaikuttavat monet seikat, kuten lapsen ikä ja kehitystaso.

Erilaisiin hoitolaitoksiin sijoitetut lapset ja aikuiset riippuen heidän tilanteestaan ovat enemmän tai vähemmän riippuvaisia hoitohenkilökunnasta ja heidän toimenpiteistään. Tämä riippuvuussuhde saattaa aiheuttaa henkilölle erityisen haavoittuvan aseman, ja suojelutoimien voi lähtökohtaisesti olettaa helpottavan asioista kertomista.

Työntekijällä on useimmiten riippuvuussuhde työnantajaansa tai esimieheensä. Vakaan taloudellisen tilanteen ylläpitäminen edellyttää yleensä säännöllistä ansiotuloa ja pelko työpaikan menettämistä saattaa johtaa tilanteeseen, että henkilö ei työpaikalla kokemastaan syrjinnästä tai seksuaalisesta häirinnästä huolimatta pysty tekemään asialle mitään. Näissä tilanteissa saattaa olla mahdollista, että työnantajan edustajaa voi olla syytä epäillä myös työturvallisuusrikoksesta.

Jos asianomistajan suhteessa tai riippuvuussuhteessa tekijään havaitaan merkkejä edellä kuvatuista tai muista vastaavankaltaisista tilanteista tehdään *arviointilomakkeeseen* merkintä kohtaan: Asianomistajan suhde tai riippuvuussuhde rikoksentehtäjiin.

3.3.2 Asianomistajan aiemmat kokemukset rikoksista

Rikos on asianomistajalle yleensä raskas kokemus ja rikoksen vaikutukset asianomistajan päivittäiseen toimintaan saattavat olla hyvinkin pitkäaikaiset. Myös tilanteissa, joissa rikos kohdistuu tekijälle täysin tuntemattomaan henkilöön, asianomistaja saattaa kokea tilanteen erityisen raskaana. Asianomistaja on toiminut omasta mielestään oikein, ja on kuitenkin joutunut sattumanvaraisen rikoksen kohteeksi. Esimerkiksi matkustaminen julkisella kulkuneuvolla ja joutuminen rikoksen uhriksi siitä poistumisen jälkeen, saattaa muuttaa asianomistajan käyttäytymistä hänen päivittäisessä elämässään lopullisesti. Rikoksen ja siitä seuraavan prosessin ainutkertaisuus voivat aiheuttaa asianomistajalle epävarmuutta ja pelkoja, joita tulee pyrkiä lievittämään sekä neuvonnalla että prosessin aikaisilla suojelutoimilla.

Asianomistaja saattaa myös olla joutunut toistuvasti rikoksen uhriksi, joko kohdassa 3.3.1 selostetun riippuvuussuhteen johdosta tai muista syistä. Joidenkin asianomistajien henkilökohtaisiin ominaisuuksiin liittyy seikkoja, jotka saattavat altistaa heidät valikoitumaan rikoksen kohteeksi muita useammin. Asianomistajan ikä, terveydentila, vammaisuus ja kommunikaatio-ongelmat saattavat olla sellaisia ominaisuuksia. Aiemmat kokemukset rikoksista ja rikosprosessista voivat joko heikentää tai vahvistaa asianomistajan osallistumis- ja kertomishaluja rikosprosessissa. (Ks. jakso 3.1)

Kuulusteluissa pyritään selvittämään, onko asianomistaja joutunut saman tekijän taholta rikoksen kohteeksi myös aikaisemmin tai joutuuko asianomistaja toistuvasti samantyyppisten rikosten uhriksi. Vaikka asianomistaja kiistää asian, sitä voi lähestyä ottamalla hienotunteisesti esille esitutkintaviranomaisella olevat taustatiedot

aiemmista vastaavista rikosepäilyistä. Usein myös oikeanlaisen avun piiriin ohjaaminen saattaa kannustaa uhria kertomaan aikaisemmista kokemuksista.

Lähisuhdeväkivalta on usein toistuvaa ja väkivalta lähisuhteessa muuttuu usein sitä vakavammaksi, mitä kauemmin väkivalta jatkuu. Monella paikkakunnalla toimii lähisuhdeväkivallan moniammatillinen riskinarviointikokous -ryhmä (MARAK). Jos esitutkinnassa syntyy epäily siitä, että lähisuhdeväkivalta voi olla toistuvaa tai uhri voi muusta syystä olla vaarassa joutua vakavan väkivallan uhriksi, tulee tehdä MARAK-riskinarviointi erillisellä MARAK-lomakkeella.¹⁵

Jos asianomistajalla on taustalla aikaisempia rikosasioita saman epäillyn kanssa tai hän on joutunut useita kertoja rikosten asianomistajaksi, tehdään merkintä *arviointilomakkeeseen* kohtaan: Asianomistajan aiemmat kokemukset rikoksista.

3.3.3 Muu olosuhde

Muu olosuhde -osio on asianomistajan henkilökohtaisiin oloihin liittyvä yleinen kohta, johon yksittäistapauksessa kirjoitetaan muita arvioinnissa esille tulleita, haavoittuvuuden, toistuvan uhriksi joutumisen tai erityisten suojelutoimien tarpeen kannalta merkityksellisiä seikkoja. Asianomistajalle on esimerkiksi saattanut aiheutua huomattavia vaikeuksia rikoksen johdosta, ja tämä voidaan ottaa arviossa huomioon tällaisena muuna olosuhteena.

Jos ilmenee tällaisia muita olosuhteita, tehdään *arviointilomakkeeseen* merkintä kohtaan: Muu olosuhde. Jos vaikuttaa siltä, että asianomistajan tilanteessa on käsillä tällainen muu olosuhde, kysytään häneltä suostumusta yhteystietojen välittämiseen tukipalveluille ja hänen suostuessaan yhteystiedot välitetään viipymättä.

3.4 Asianomistajan henkilökohtaiset ominaisuudet

Joidenkin asianomistajien henkilökohtaisiin ominaisuuksiin liittyy seikkoja, jotka saattavat altistaa heidät valikoitumaan rikoksen kohteeksi muita useammin (ks. myös jakso 3.3.1). Erityisten suojelutoimien tarvetta arvioitaessa huomioidaan muun muassa ikä, sukupuoli ja sukupuoli-identiteetti tai sukupuolen ilmaisu, sukupuolinen suuntautuminen, etninen alkuperä, rotu, uskonto, terveydentila, vammaisuus, oleskeluoikeus ja kommunikaatiovaikeudet. Vaikka henkilökohtaisella ominaisuudella ei vaikuttaisi olevan merkitystä suojelun tarpeen kannalta, merkintä *arviointilomakkeelle* tehdään. Kaikkien esiin tulleiden tietojen välittyminen tutkinnanjohtajalle on välttämätöntä, että hän pystyy tekemään kokonaisarvion kaiken saatavilla olevan tiedon perusteella.

Erityisten suojelutoimien tarvetta harkitessaan tutkinnanjohtajan on muistettava, että *arviointilomakkeelle* merkitty henkilökohtainen ominaisuus ei yksinään perusta tarvetta suojelutoimille: suojelutarve voi syntyä kun ominaisuuden lisäksi asianomistajan tarpeisiin liittyy jokin muu suojelutoimia puoltava henkilökohtainen seikka. Jos kyseinen asianomistaja vaikuttaisi hyötyvän suojelutoimista ja hänen kertomistaan voitaisiin niillä helpottaa, asiasta neuvotellaan syyttäjän kanssa ja suojelutoimia esitetään.

¹⁵ Jos korkean riskin uhka MARAK-arvioinnin mukaan täyttyy, ohjataan tapaus uhrin suostumuksella MARAK -työryhmän käsiteltäväksi. Työryhmä laatii uhrille turvasuunnitelman ja uhri saa tuekseen tukihenkilön prosessin ajaksi. Mikäli korkean riskin uhka ei täyty tai paikkakunnalla ei ole MARAK-ryhmää, uhri tulee ohjata rikosuhripalvelun piiriin välittämällä hänen yhteystietonsa palveluntarjoajalle, joka on yhteydessä uhrin tukisuhteen aloittamiseksi.

Lähtökohtaisesti tietyn ihmisryhmän syrjintään, pelotteluun ja kiusaamiseen liittyvät rikokset tulevat arvioissa merkityksi sekä *asianomistajan henkilökohtaiset ominaisuudet*- että *rikoksen laatu*- kohtiin. Ihmisryhmien suojelun tarpeen arviointi kuuluu ennalta estävän toiminnan työhön: asianomistajan suojelun arviointimenettelyssä otetaan kantaa yksittäisen rikosasian menettelyssä tehtäviin toimiin.

Henkilökohtaisten ominaisuuksien kohdalla on erityisesti otettava huomioon lapsi rikoksen asianomistajana.

3.4.1 Ikä

Ikä on asianomistajan henkilökohtaisista ominaisuuksista yksi arvioitavista asioista. Arvioinnissa merkintä *ikä* -kohtaan tehdään pääsääntöisesti kahdesta ryhmästä: lapset (alle 18 vuotta) ja iäkkäät henkilöt.

Alle 18-vuotiaiden asianomistajien osalta oletama on, että he ovat haavoittuvia uhreja ja voivat sen vuoksi tarvita erityisiä suojelutoimenpiteitä. Lapseen kohdistuva rikos tarkoittaa lähtökohtaisesti merkinnän tekemistä lomakkeelle *ikä* -kohtaan. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että kaikkien alle 18-vuotiaiden asianomistajien osalta tulisi aina toteuttaa erityistoimenpiteitä. Heidänkin osaltaan arvioidaan, ovatko rikosprosessin aikana toteutettavat erityistoimenpiteet juuri tässä tapauksessa tarpeen.

Lähtökohtana pidetään, että aikuisiässä oleva henkilö pystyy käsittelemään rikoksen uhriksi joutumista paremmista lähtökohdista kuin lapsi tai ikääntynyt henkilö. Toisaalta voidaan todeta, että rikoksen uhriksi joutuminen saattaa myös aikuiselle olla hyvin traumaattinen kokemus. Kokemuksen traumaattisuus riippuu asianomistajan henkilökohtaisista oloista ja ominaisuuksista, mutta myös rikoksen laatu vaikuttaa asiaan. Tällaisen teon vaikutus on tietysti riippuvainen myös henkilön muista ominaisuuksista. Jopa työyhteisössä tapahtuva seksuaalinen häirintä ja syrjiminen voivat aiheuttaa työikäiselle suojelutoimien tarpeen, koska henkilöllä ei välttämättä useinkaan ole mahdollisuutta vaihtaa työpaikkaa. Muuhun kuin ikääntyneeseen aikuiseen kohdistuva rikos saattaa edellyttää merkinnän tekemistä arviointilomakkeelle, mutta merkintää ei tehdä tällöin *ikä* -kohtaan.

Iäkkäät henkilöt saattavat kokea samalla tavalla turvattomuutta kuin lapset. Tämä johtunee iäkkäiden henkilöiden voimien ehtymisestä ja kokemuksesta, etteivät he pysty esimerkiksi väkivaltatilanteessa puolustamaan itseään ja henkilökohtaista omaisuuttaan samalla tavalla kuin aikaisemmin. Toisaalta iäkäs henkilö voi olla hyvinkin vireä ja aktiivinen ja saattaa tästä syystä mahdollisesti kokea rikoksen uhriksi joutumisen erityisen voimakkaasti. Iäkkäisiin henkilöihin kohdistuva rikos tarkoittaa yleensä merkinnän tekemistä lomakkeelle. He voivat joko henkiseen tai fyysiseen toimintakykyyn liittyvien seikkojen vuoksi hyötyä esimerkiksi oikeudenkäynnissä toteutettavista erityisistä kuulemisjärjestelyistä.

Arvioinnin lisäksi *ikä* huomioidaan kuulustelun toimittamiseen vaikuttavana seikkana. Lasten osalta sovelletaan lapsikeskeistä lähestymistapaa, jossa otetaan asianmukaisesti huomioon lapsen *ikä*, kypsyys, näkemykset, tarpeet ja huolenaiheet. Alle 18-vuotiaista on kohdeltava esitutkinnassa hänen ikänsä ja kehitystasonsa edellyttämällä tavalla. Alaikäisen asianomistajan hienovaraiseen kohteluun on syytä kiinnittää huomiota esimerkiksi häneen kohdistuneen väkivaltarikoksen tai seksuaalirikoksen tutkinnassa tällaisiin rikoksiin liittyvien traumaattisten kokemusten

ja vaikutusten vuoksi.¹⁶ Ikääntyneiden henkilöiden kuulustelussa kannattaa huomioida, että luotettava vuorovaikutus voi estyä heikentyneen kuulon tai näön vuoksi. Ikääntynyt henkilö ei välttämättä halua tuoda asiaa esille, eikä edes myöntää itsellään olevan tällaista heikkoutta. Kuulustelijan kannattaa varmistaa, ettei ulkopuolinen melu häiritse kuulemistä ja pyrkiä varmistamaan vastausten oikeellisuus ja että iäkäs henkilö on ymmärtänyt kysymyksen oikein.

3.4.2 Sukupuolisuuteen liittyvät seikat

Sukupuolisuuteen liittyvillä seikoilla arviointimenettelyssä tarkoitetaan sukupuolta, sukupuoli-identiteettiä, sukupuolen ilmaisua sekä sukupuolista suuntautumista. Rikoksen asianomistajan näkökulmasta saattaa olla merkitystä, mitä sukupuolta hän on, millainen hänen sukupuoli-identiteettinsä tai sukupuoleen liittyvä ilmaisunsa on. Lisäksi merkitystä saattaa olla millainen hänen sukupuolinen suuntautumisensa on. Jos asia ei tule esille asianomistajan kertomana, asiaa ei erikseen kysytä.

Jos arvioinnissa ilmenee tällainen asianomistajan ominaisuuksiin liittyvä seikka, tehdään *arviointilomakkeeseen* merkintä kohtaan: Sukupuolisuuteen liittyvät seikat.

3.4.3 Etninen alkuperä

Etniselle alkuperälle ei ole tarkkaa määritelmää. Rikoksen asianomistajan näkökulmasta saattaa olla merkitystä, mitä etnistä alkuperää hän on tai millainen hänen etniseen alkuperäänsä liittyvä ilmaisunsa on. Jos asia ei tule esille asianomistajan kertomana, asiaa ei erikseen kysytä.

Asianomistajan etninen alkuperä ei saa vaikuttaa kuulustelijan suhtautumiseen, mutta sillä voi olla vaikutusta esimerkiksi siihen, sinutellaanko asianomistajaa.

Rikoksen motiivin näkökulmasta asiaa on käsitelty myös käsikirjan kohdassa epäillyn rikoksen laatu. (Katso käsikirja luku 4.)

Jos asianomistajan kuulustelukertomuksessa tai henkilökohtaisessa arvioinnissa ilmenee asianomistajan etniseen alkuperäänsä liittyvä seikka, tehdään *arviointilomakkeeseen* merkintä kohtaan: Etninen alkuperä. Merkintä voidaan tehdä sekä henkilökohtaisiin ominaisuuksiin että epäillyn rikoksen teko-olosuhteita koskevaan kohtaan, jos rikoksen motiiviksi kerrotaan syrjintä tai ennakkoluulo. Etnisen alkuperän merkitys suojelutoimien tarvetta harkittaessa korostuu, jos esimerkiksi epäilty on kohdistanut rikoksen summittaiseen asianomistajaan, joka tietää liikkuvansa säännönmukaisesti epäillyn kanssa samoilla alueilla. Tällöin asianomistajan henkilöön kohdistuvaa riskiä voidaan vähentää esimerkiksi näkösuojalla.

3.4.4 Uskonto tai vakaumus

Uskonnollinen monimuotoisuus on lisääntynyt Suomessa. On tärkeää huomioida uskonto ja vakaumus erityisen suojelun tarpeen arvioinnissa ja se voi puoltaa erityisiä suojelutoimenpiteitä asianomistajaa kohtaan. Asianomistaja saattaa kokea uskontoon liittyvät normit ja tapasäännöt velvoittavammiksi kuin (maallisen) oikeusjärjestelmän. Oikeudenkäynnissä kertomuksen antamista voisi helpottaa, ettei

¹⁶ Tarkemmin menettelystä alle 18-vuotiaan lapsen kohtaamiseen poliisitoiminnassa ja erityisesti esitutkinnassa rikoksen asianomistajan asemassa on saatavissa Poliisihallituksen ohjeesta "Lapsi asianomistajana ja todistajana poliisitoiminnassa ja esitutkinnassa" (2020/2013/5071).

asianomistaja näkisi uskonliikkeiden tunnuksia, eikä uskonliikkeen piirissä tunnettua sanatonta viestintää. Jos uskonto tai vakaumus ei tule esille asianomistajan kertomana, asiaa ei erikseen kysytä.

Erilaisten "uususkontojen" ja uskonnollisten yhteisöjen moninaisuuteen voi ennen kuulustelua tutustua.¹⁷

Jos arvioinnissa ilmenee tällainen asianomistajan ominaisuuksiin liittyvä seikka, tehdään *arviointilomakkeeseen* merkintä kohtaan: Uskonto.

3.4.5 Terveystila

Terveystilaan liittyvät näkökulmat saattavat olla rikoksesta täysin riippumattomia. Tällöin asianomistajan terveystilaan liittyy asioita, jotka puoltavat erityisiä suojelutoimia, vaikka ne eivät olekaan seurauksena rikoksesta. Asianomistajan terveystila on saattanut olla huono jo ennen rikosta, mutta rikoksen tapahtuminen on voinut vielä pahentaa tilannetta.

Terveystilaiset syyt voivat olla perusteena sille, että tuomioistuimessa kuultavan ei vaadita saapuvan henkilökohtaisesti pääkäsittelyyn. Tällaisesta tilanteesta tai sen tunnistamisesta on syytä neuvotella syyttäjän kanssa.

Jos arvioinnissa ilmenee tällainen asianomistajan ominaisuuksiin liittyvä seikka, tehdään *arviointilomakkeeseen* merkintä kohtaan: Terveystila.

3.4.6 Vammaisuus

Vammaisen henkilön oikeuksiin tulee esitutkinnassa kiinnittää erityistä huomiota, riippumatta vammaisen henkilön iästä.

Vammaisiin henkilöihin kuuluvat ne, joilla on pitkäaikainen ruumiillinen, henkinen, älyllinen tai aisteihin liittyvä vamma, jonka vuorovaikutus erilaisten esteiden kanssa voi estää heidän täysimääräisen ja tehokkaan osallistumisensa yhteiskuntaan yhdenvertaisesti muiden kanssa.¹⁸

Vammaisuus saattaa olla havaittavissa ulkonäön, puheen ym. seikkojen perusteella tai asianomistaja saattaa tuoda vammaisuuden itse esille, vaikka se ei olisi havaittavissa ulkoisesti. Vammaisuus saattaa olla mahdollista todentaa myös asiaan liittyvistä muista asiakirjoista.

Rikoksen asianomistajan vammaisuuteen liittyviä seikkoja on lähestyttävä erityisen hienovaraisesti. Tällöin on huomioitava, ettei henkilö itse halua välttämättä tuoda vammaisuuttaan esille. Henkilön VRK -tiedoissa saattaa olla merkintä edunvalvonnasta tai vajaavaltaiseksi määrittämisestä, jolla saattaa olla merkitystä ko. rikosasiassa. Nämä merkinnät tulee ottaa asianmukaisesti huomioon. Jos

¹⁷ Uskontoon liittyvien rikosten selvittämisestä saattaa hyödyttää ennakkotiedon tai jälkikäteen tiedon hankkimista ko. liikkeestä. Osa uskonnollisista liikkeistä on perinteiltään suomalaisia, mutta osin lisääntynyt maahanmuutto on lisännyt erilaisten uskonnollisten ryhmittymien määrää. Uskonnollisten yhteisöjen määrän kasvamisesta, esimerkiksi Internetsivulta:

[http://www.ekumenia.fi/uskot - resa/uskonnollisten yhteisöjen maara suomessa kasvaa nopeasti /ja](http://www.ekumenia.fi/uskot_-_resa/uskonnollisten_yhteisöjen_maara_suomessa_kasvaa_nopeasti_/ja)
<http://www.opinto.net/uskonto/timomuola/uususk.html>. Suomessa toimivista uskonnollisista yhteisöistä, liikkeistä, järjestöistä ja muista organisaatioista, joiden toiminta-ajatus, opetus tai elämänfilosofia on ainakin osittain peräisin jostakin uskonnolliseksi luokiteltavasta perinteestä, on löydettävissä ns. yhteisölistasta nettisivulta www.uskonnot.fi/yhteisot/.

¹⁸ Vammaisten henkilöiden oikeuksia koskeva YK:n yleissopimus 13.12.2006.

asianomistajalle on määrätty V RK -tietojen perusteella edunvalvoja, tulee hänet ottaa mukaan rikosasian käsittelyyn kuulusteluvaiheessa, sillä edunvalvojalla saattaa olla puhevalta esimerkiksi asianomistajan vahinkojen osalta. Edunvalvojan kanssa voidaan harkita myös tuomioistuimen määräämän avustajan käyttöä.

Jos asianomistaja ei ota asiaa itse esille, edes edellä kerrotulla tavalla autettuna, *arviointilomaketta* täytettäessä voidaan asiaan kiinnittää huomiota ja kysyä arviointilomakkeen kohta kohdalta muun muassa vammaisuuden osalta, täyttyykö kyseinen kohta asianomistajan omasta mielestä. Jos vammaisuus pystytään todentamaan asiakirjojen tai asianomistajan ilmoituksen perusteella, tehdään *arviointilomakkeeseen* merkintä kohtaan: Vammaisuus.

Vammaisuuden määrittämisessä ja arvioinnissa tulee huomioida, että esitutkintaviranomaisella ei ole mahdollisuutta tehdä omaa arviointia asianomistajan vammaisuudesta, vaan tiedon tulee perustua aina muuhun selvitykseen kuin tutkijan omaan arvioon.

3.4.7 Maassa oleskeluun liittyvät seikat

Ulkomaalaisen oikeus oleskella Suomessa perustuu ulkomaalaislaissa säädettyihin edellytyksiin ja perusteisiin. Jos henkilön oleskelu maassa on oleskeluoikeuden alaista, tehdään lomakkeeseen merkintä kohtaan: Maassa oleskeluun liittyvät seikat ja lisätietoja -kohtaan kirjataan, jos oleskeluoikeus on lyhytaikainen tai siihen liittyy seikkoja, jotka saattavat tehdä asianomistajasta erityisen alttiin pelottelulle (esimerkiksi työ- tai perheside oleskelun perusteena). Merkintä voidaan esimerkiksi tehdä myös sekä Suhde tai riippuvuussuhde rikoksentekijään että Maassa oleskeluun liittyvät seikat -kohtiin.

Oleskeluoikeutta koskevat asiat varmistetaan ennen kuulustelua Poliisiasiantietojärjestelmästä ja UMA -järjestelmästä. Tämä on tärkeää myös todistelun turvaamiseksi: asianomistajaa koskeva maastapoistamispäätös ja sen täytäntöönpano voi estää käytännössä asianomistajan kertomuksen saamisen näytöksi, jollei esimerkiksi nopeutettuun menettelyyn huomata tarvittaessa ryhtyä.

3.4.8 Kommunikatiovaikeudet

Rikosoikeudellisessa menettelyssä on otettava huomioon asianomistajan kielitaito, ikä, kypsyys, älylliset ja emotionaaliset valmiudet, lukutaito sekä mahdollinen psyykkinen tai fyysinen haitta. Erityistä huomiota on kiinnitettävä ymmärtämis- tai viestintäongelmiin, jotka saattavat johtua jostakin vammasta, kuten kuulo- tai puhevioista.

Yhteydenpidon uhriin tulee tapahtua selkeällä ja helposti ymmärrettävällä kielellä. Tämä näkökulma tulee huomioida sekä suullisessa että kirjallisessa yhteydenpidossa. Yhteydenpidossa on otettava huomioon asianomistajan henkilökohtaiset ominaisuudet, kuten vammat, jotka voivat vaikuttaa hänen kykyynsä ymmärtää tai tulla ymmärretyksi. Tarvittaessa on tilattava avuksi puhevammaisten tai viittomakielen tulkki. Kuulustelussa on kuitenkin huomattava myös, että esimerkiksi näkövammaisen henkilön muut aistit ovat terävöityneet näkökyvyn menettämisen myötä ja hän saattaa kokea ja osata kertoa tapahtumista hyvin eri tavalla kuin henkilö, jolla näkövammaa ei ole.

Kommunikaatiovaikeudet vaikeuttavat kuulustelutilannetta. Mikäli samassa yhteydessä on havaittavissa muita asianomistajan henkilökohtaisiin oloihin tai ominaisuuksiin liittyviä seikkoja, kommunikaatiovaikeudet edelleen vaikeuttavat tilanteen käsittelyä. Tämä edellyttää kuulustelijalta erityistä kärsivällisyyttä ja omien tunteiden ja käyttäytymisen hallintaa. Turhautuminen ja ennakkoasenteet saattavat vaikuttaa kuulustelutilanteeseen.

Jos arvioinnissa ilmenee tällainen asianomistajan ominaisuuksiin liittyvä seikka, tehdään *arviointilomakkeeseen* merkintä kohtaan: Kommunikaatiovaikeudet. Jos arvioinnissa tulee esiin myös muita asianomistajan henkilökohtaisiin oloihin tai ominaisuuksiin liittyviä seikkoja, voidaan merkinnät tehdä kaikkiin olennaisiin kohtiin.

4 Epäillyn rikoksen laatu

Arvioinnissa olisi otettava huomioon myös epäillyn rikoksen teko-olosuhteet ja rikostyyppi. Jos epäillyn rikoksen laatuun ei liity lomakkeelle ilmoitettavia seikkoja, voidaan lomakkeen tämä jakso jättää tyhjäksi.

Rikoksen laatu tarkoittaa sekä rikoksen tyyppiä tai luonnetta että rikoksen olosuhteita.

Rikoksen luonteesta riippumatta uhrin tiedot on välitettävä aina tukipalvelujen tarjoajalle, jos arvioinnissa todetaan hänen olevan erityisten suojelutoimien tarpeessa ja hän suostuu yhteystietojen välittämiseen. Rikostyyppillä on merkitystä myös sen osalta, kysytäänkö asianomistajan suostumusta yhteystietojensa välittämiseen tukipalveluille. Pääsääntöisesti yhteystietojen välittämisestä kysytään, kun rikoksen luonne (erityisesti RL 20, 21, 25 rikokset mutta myös esim. kotirauha) puoltaa yhteyttä tukipalveluihin. (Katso myös jakso 3.1.)

4.1 Epäillyn rikoksen teko-olosuhteet ja seuraukset

Arviointilomakkeelle on koottu sellaiset teko-olosuhteet, joiden vallitessa suojelutoimet voivat erityisesti hyödyttää uhria. Jos rikoksen motiivina on asianomistajan henkilökohtaisiin ominaisuuksiin (ikä, sukupuoli, etnisuus, uskonto, terveydentila, vammaisuus, maassa oleskeluun liittyvät seikat tai kommunikaatiovaikeudet) liittyvä seikka, tehdään lomakkeelle asiaankuuluva merkintä. Erityistä merkitystä on annettava sille, että asiaomistaja on näiden ominaisuuksien johdosta valikoitunut uhriksi.

Rikoksesta aiheutuneet terveydentilaan liittyvät muutokset (fyysiseen tai henkiseen) saattavat olla merkityksellisiä erityisen suojelun tarvetta arvioitaessa.

Jos rikoksen seuraukset asianomistajan fyysiseen tai psyykkiseen terveydentilaan ovat huomattavat, niillä on merkitystä arvioitaessa erityisen suojelun tarvetta ja tuomioistuimessa toteutettavia kuulemisen järjestelyjä.

Arviointi ja suojelutoimien määrittäminen on aina tehtävä läheisessä yhteistyössä asianomistajan kanssa, ja asianomistajan kokemaa uhkaa tai pelkoa merkitään lomakkeelle. Asianomistajan kokemalle uhalle tai pelolle voidaan johtopäätöksiä tehtäessä antaa enemmän painoarvoa, jos uhan tunteelle on jokin konkreettinen peruste. Jos asianomistajalle on rikoksen vakavuuden tai sen vaikutusten johdosta

aiheutunut huomattavaa vahinkoa eli esimerkiksi fyysisiä vammoja ja työkyvyttömyyttä, merkitään tämä arviointilomakkeelle seurauksia koskevaan kohtaan. Seurausten vuoksi merkintä voidaan tehdä sekä asianomistajan henkilökohtaisiin oloihin että rikoksen seurauksia koskevaan kohtaan. Merkintöjen perusteena olevista seikoista voi tarvittaessa tutkinnanjohtajaa varten kirjata Lisätietoja -kohtaan.

4.2 Rikostyyppi

Tiettyissä rikostyypeissä uhreilla on muita suurempi alttius lisäkärsimyksille, toistuvalla uhriksi joutumiselle, pelottelulle tai kostotoimille. Tällaisia rikostyypejä ovat esimerkiksi lähisuhdeväkivalta, seksuaalinen tai sukupuoleen perustuva väkivalta, viharikokset, ihmiskauppa, terrorismi ja järjestäytynyt rikollisuus. Näissä tapauksissa erityistä suojelutarvetta olisi arvioitava erityisen huolellisesti ja ennakkoletuksena tulisi olla se, että uhrin hyväksi toteutetaan erityisiä suojelutoimenpiteitä.

Jos tutkittavassa rikosepäilyssä on kyse tällaisesta teosta tai siinä on piirteitä tällaisesta teosta, tehdään merkintä tai merkinnät rikostyyppin tai -tyyppien perään.

5 Asianomistajan oma näkemys

Henkilökohtainen arviointi on tehtävä läheisessä yhteistyössä asianomistajan kanssa, ja siinä on otettava huomioon hänen toiveensa suojelusta ja suojelutoimista, myös siinä tapauksessa, että hän ei halua käyttää hyväkseen laissa säädettyjä erityistoimenpiteitä.

Erityisesti 15-17 -vuotiaille seksuaalirikoksen uhreille kerrotaan heidän oman näkemyksensä merkityksestä, mutta myös riskeistä, joita näytön jättäminen esitutkinnassa tehdyn tallenteen varaan tuo (katso myös jakso 2.1.3).

Asianomistajalle tulee vielä muistuttaa asiakirjojen asianosaisjulkisuudesta ja siitä, että tuomioistuin ratkaisee sen, mitä suojelumenetelmiä käytetään oikeudenkäynnin aikana.

Kohtaan kirjataan myös asianomistajan ilmoittama asia, vaikka se ei liittyisikään suojelutarpeen arviointiin.

Kun vajaavaltainen on asianosaisena riita-asiassa tai asianomistajana rikosasiassa, vajaavaltaisen puhevaltaa käyttää edunvalvoja tai muu laillinen edustaja. Alaikäisen henkilöä koskevassa asiassa vajaavaltaisen puhevaltaa käyttää kuitenkin huoltaja tai muu laillinen edustaja. (OK 12:1)

6 Syyttäjäteistyö

Esitutkintalaissa säädetään syyttäjän ja esitutkintaviranomaisen yhteistyövelvollisuudesta. Esitutkintaviranomaisen velvollisuutta kuulla syyttäjää asianomistajan suojelutarpeen arvioinnissa ei kuitenkaan voida yksiselitteisesti perustaa esitutkintalain yhteistyövelvollisuutta koskevaan säännökseen, minkä vuoksi esitutkintalain 11 luvun 9a §:ään on otettu nimenomainen maininta esitutkintaviranomaisen velvollisuudesta kuulla syyttäjää arviointia tehtäessä. Esitutkintaviranomaisen on kuultava syyttäjää erityisen suojelun tarpeesta ja

säännöksessä tarkoitettujen toimenpiteiden tarpeellisuudesta, jos asianomistajan henkilökohtaiset olosuhteet tai rikoksen laatu edellyttäisivät kuulemista.

Esitutkintalakiin perustuen Valtakunnansyyttäjänvirasto (VKSV:2013:4) ja Poliisihallitus (2020/2013/1369) ovat antaneet yhtenäiset ohjeet syyttäjälle ilmoitettavista rikosasioista.

Syyttäjää on kuultava ilmoitusvelvollisuuden piiriin kuuluvissa rikosasioissa muun muassa silloin, kun kyse on seksuaali- ja ihmiskaupparikoksista, lähisuhdeväkivallasta ja lapsiin kohdistuneista rikoksista. Esitutkintaviranomaisen olisi tarvittaessa kuultava syyttäjää myös muussa rikosasiassa, jossa esitutkintaviranomaisen arvion mukaan voisi olla tarvetta pääkäsittelyssä toteutettaviin erityistoimenpiteisiin.

Syyttäjän kuuleminen ja hänen näkemyksensä ja kokemuksen hyödyntäminen on tärkeää. Tällä pyritään varmistamaan se, ettei asianomistaja, joka tosiasiallisesti on suojelun tarpeessa, jäisi tunnistamatta esitutinnan aikana ja, ettei suojelutarpeen arviointia tarvitsisi tehdä uudelleen muusta syystä kuin olosuhteiden merkittävän muuttumisen vuoksi. Uudelleen arvioinnista aiheutuisi asianomistajalle tarpeetonta rasitusta, mikäli häntä jouduttaisiin kuulemaan uudelleen. Tapauksessa voi rikoksen laadun ja/ tai henkilökohtaisten olosuhteiden perusteella olla viitteitä suojelutarpeesta, mutta esitutkinnassa saatetaan tästä huolimatta päätyä johtopäätökseen, ettei suojelutarvetta ole. Toisaalta syyttäjä voi myös esitutkintaviranomaisen näkemyksestä poiketen päätyä siihen, ettei suojelutarvetta eikä tarvetta erityisiin toimenpiteisiin ole.

On huomioitava, että tuomioistuinkäsittelyssä asianomistajan suojelemiseksi toteutettavilla erityisillä toimenpiteillä on merkitystä puolustuksen oikeuksien toteutumisen kannalta. Myös tämä seikka on otettava huomioon harkittaessa suojelutoimenpiteiden tarvetta. Vaikka syyttäjän kuuleminen rikoksen laadun ja/tai asianomistajan henkilökohtaiset olosuhteiden perusteella vaikuttaisikin tarpeettomalta, olisi esitutkintaviranomaisen kuitenkin harkinnanvaraisissa tilanteissa suotavaa keskustella syyttäjän kanssa suojelutarpeesta ja sen edellyttämistä toimenpiteistä. Selvissä tapauksissa, joissa suojelutarpeen puuttuminen on ilmeistä, kuuleminen voidaan jättää suorittamatta.

Syyttäjä ajaa rikosjuttua oikeudessa ja todistelun onnistumisen kannalta on tärkeää, että asianomistajan kuuleminen tapahtuu sitä parhaiten turvaavalla tavalla. Vaikka suojelutarve tulisikin esiin oikeudenkäynnin aikana, syyttäjällä tulee olla hyvissä ajoin ennen oikeudenkäyntiä tieto asianomistajan suojelutarpeesta ja sen edellyttämistä toimenpiteistä. Tällöin syyttäjä voi myös esittää perustellun näkemyksensä asiasta tuomioistuimelle. Jos suojelun tarve ilmenee esitutinnan päättymisen jälkeen, voi syyttäjä menetellä asiassa käytännössä tarkoituksenmukaisimmalla tavalla.¹⁹

Alle 15 -vuotiaiden lasten kuuleminen tapahtuu kuten tähänkin asti siten, että lapsen kuulustelu ja vastaavasti asiantuntijan suorittama haastattelu tallennetaan kuva- ja äänitallenteeseen. Poliisihallitus ja Valtakunnansyyttäjänvirasto ovat laatineet esitutkintayhteistyötä koskeva ohjeen (Valtakunnansyyttäjänviraston julkaisusarja nro 7). Mainitun ohjeen liitteessä 1 " Lapsiin kohdistuvat rikokset " kuvataan esitutkintaviranomaisen ja syyttäjän yhteistyö lapsiin kohdistuvissa rikosepäilyissä. Erityisen suojelun tarpeen ja sen edellyttämien toimenpiteiden arviointi sekä

¹⁹ LaVM 4/2015 vp. s. 7.

syyttäjän kuuleminen arviota tehtäessä tulisi siten lasten osalta koskemaan erityisesti 15 - 17 -vuotiaita lapsia.

Syyttäjä kirjaa esityksensä suojelutoimiksi haastehakemuksen yhteydessä tuomioistuimelle toimitettavaan info-lomakkeeseen, eikä esitutkinnassa laadittu suojelutarpeen määrittämistä koskevaa arviointilomaketta toimiteta erikseen tuomioistuimelle.

LIITTEET: Asianomistajan suojelutarve - arviointilomake
Suojelutarpeen arviointi - kaavio

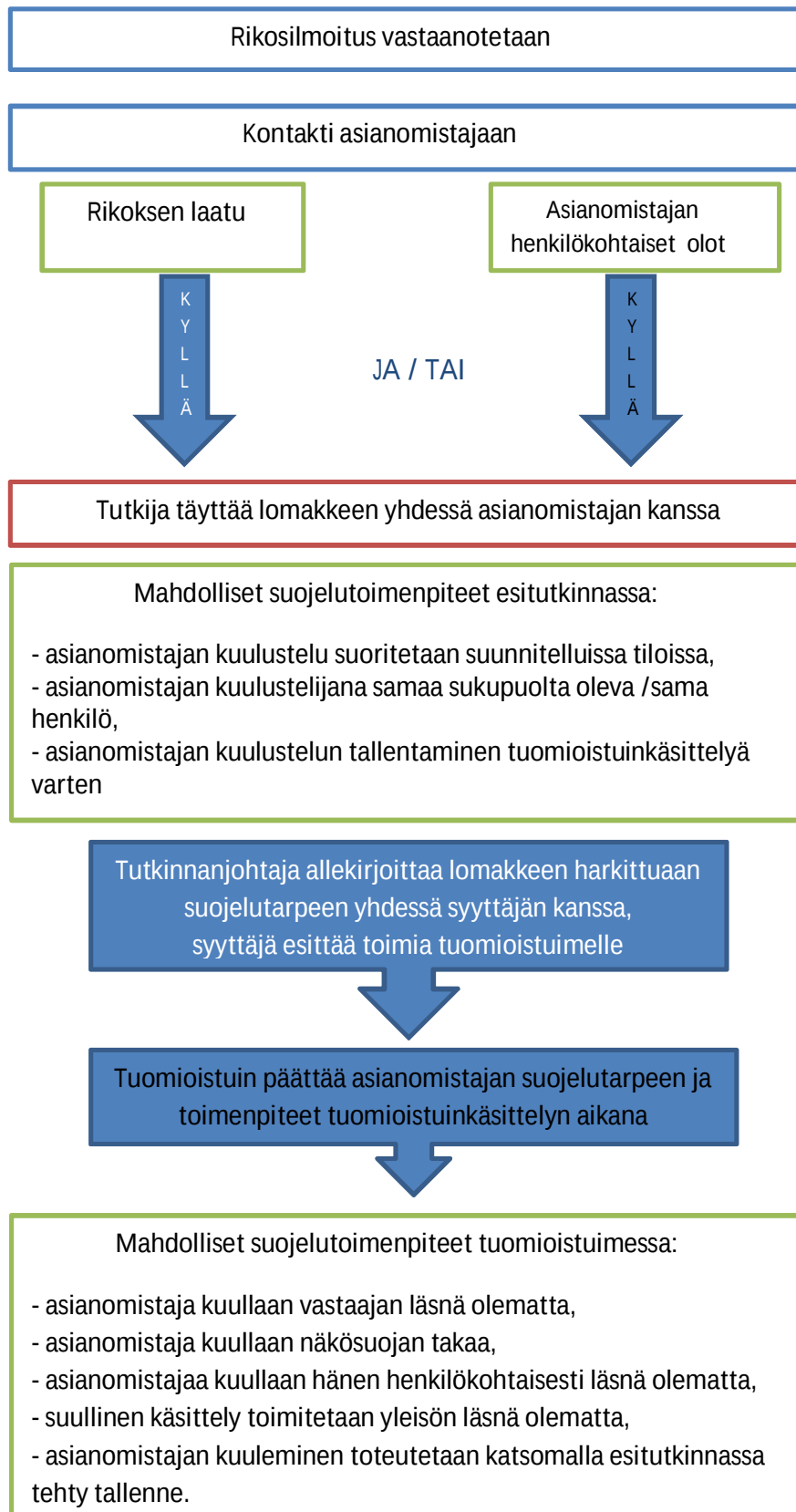
**ASIANOMISTAJAN
SUOJELUTARVE**
SALASSA PIDETTÄVÄ
Suojaustaso IV
JulkL 24.1 § 26 k
 (/) §:n

Asianomistajan henkilökohtainen arviointi erityisen suojelutarpeen määrittämiseksi
 Ei liitetä esitutkintapöytäkirjaan, asianosaisjulkisuus arvioitava erikseen.

Asia	Rikosilmoitusnumero R	Asianomistaja
Asianomistajan henkilökohtaiset olosuhteet	a) Asianomistajan henkilökohtaiset olot ☐ suhde tai riippuvuussuhde rikoksen-tekijään ☐ aiemmat kokemukset rikoksista ☐ muu, mikä	
	b) Asianomistajan henkilökohtaiset ominaisuudet ☐ ikä (erityisesti alle 18 v. / ikääntyneet) ☐ uskonto ☐ maassa oleskeluun liittyvät seikat ☐ sukupuolisuuteen liittyvät seikat ☐ terveydentila ☐ kommunikaatiovaikeudet ☐ etninen alkuperä ☐ vammaisuus ☐ muu, mikä	
Epäillyn rikoksen laatu	a) Rikoksen teko-olosuhteet tai seuraukset ☐ motiivi asianomistajan henkilökohtaisiin ominaisuuksiin liittyvä seikka ☐ asianomistajan kokema uhka tai pelko ☐ muu teko-olosuhteisiin tai seurauksiin liittyvä seikka (esim. vammat)	
	b) Rikostyyppi ☐ seksuaalirikos ☐ ihmiskauppa ☐ sukupuoleen perustuva väkivalta ☐ lähisuhdeväkivalta ☐ järjestäytynyt rikollisuus ☐ muu, mikä ☐ viharikos ☐ terrorismi	
Perustelut	Kuulustelijan mahdolliset perustelut perusteellisen arvioinnin tekemiselle tai suojelutarpeen uudelleen arvioinnille (edellisen arvioinnin päivämäärä) sekä muut arvioinnissa huomioonotettavat seikat / lisätiedot edellä oleviin kohtiin:	
Oma näkemys	Asianomistajan oma näkemys erityisistä suojelutoimista esitutkinnan ja rikosprosessin aikana: ☐ Asianomistaja toivoo erityisiä suojelutoimia ☐ Asianomistaja ei koe tarvitsevänsä erityisiä suojelutoimia Lisätiedot / asianomistajan toivomukset	
Allekirjoitus	Päiväys 16.2.2016	Allekirjoitus

Päivämäärä

Johtopäätökset	Uhri on erityisen suojelun tarpeessa ☐ Kyllä ☐ Ei Perustelut:	
Arvioinnin perusteella esitettävät toimenpiteet:	Esitutkinta - asianomistajan kuulustelu	Kyllä
	Asianomistajan kuulustelu tallennetaan (ETL 9:4)	☐
	Asianomistajan kuulustelu suoritetaan erityistä suojelua edellyttävällä tavalla ETL 7:21, jos se ei merkittävästi viivytä asian käsittelyä tai siitä ei aiheudu muuta haittaa	
	Kuulustelu suojelun tarpeessa olevien henkilöiden kuulusteluun suunnitelluissa tiloissa	☐
	Saman henkilön tai samojen henkilöiden on suoritettava kaikki asianomistajan kuulustelut	☐
	Kuulustelijan on oltava asianomistajan kanssa samaa sukupuolta oleva henkilö	☐
	Tuomioistuinkäsittely	Kyllä
	Asianomistajaa kuullaan pääkäsittelyssä vastaajan tai muun henkilön läsnä olematta (OK 17:51)	☐
	Asianomistajaa kuullaan pääkäsittelyssä näkösuojan takaa (OK 17:51)	☐
	Kuuleminen vastaajan läsnä olematta tai näkösuojan takaa:	
Kuultavaan tai hänelle läheisen (OK 17:17) henkilön suojaamiseksi henkeen ja terveyteen kohdistuvalta uhalta	☐	
Kuultava muuten jättäisi ilmaisematta, mitä asiasta tietää	☐	
Henkilö häiritsee tai koettaa eksyttää kuultavaa tämän puhuessa	☐	
Asianomistajaa kuullaan pääkäsittelyssä hänen henkilökohtaisesti läsnä olematta (OK 17:52)	☐	
Asianomistajan kuuleminen toteutetaan katsomalla videotallenne (OK 17:24,3)	☐	
Suullinen käsittely tuomioistuimessa toimitetaan yleisön läsnä olematta (YTJulkL 15 §:n 6 kohta)	☐	
Asianomistajan pyyntö asiakirjojen salassa pidettävyydestä (YTJulkL 10 §)	☐	
Asianomistajan henkilötietojen salaaminen (YTJulkL 6 §)	☐	
Lisätietoja		
Syyttäjän kuuleminen	Syyttäjää _____ on kuultu esitutkinnan aikana (päivämäärä _____) suojelun tarpeesta ja sen edellyttämistä toimenpiteistä. Suojeluntarve on: Kyllä ☐ Ei ☐ Lisätietoja X	
Lisätietoja		
Tutkinnan johtajan allekirjoitus/ vahvistus	Päiväys _____ Allekirjoitus _____	

Sisäministeriö PL 26, 00023 Valtioneuvosto

Inrikesministeriet PB 26, 00023 Statsrådet

www.intermin.fi

SISÄMINISTERIÖ
INRIKESMINISTERIET